

FEKETE NORBERT

„a’ névtelenség kárhóztatik főkép”

A szerzői névhasználat és a kritika státusza a 19. század első évtizedeinek magyar irodalmában

1. Problémafelvetés

A nyilvános kritika meghonosodása egy a 18. század közepétől az 1830-as évekig tartó folyamat eredménye, amelynek utolsó fázisa a Kritikai Lapokhoz köthető. Ezt az időszakot számos vita kísérte, amely ennek az irodalmi intézménynek a szerepét és a célját érintette. Az 1810-es évektől kezdve az 1830-as évekig a kialakuló kritikai gyakorlat mellett összegző igényű elméleti írások sora jelent meg, amelyek elsődleges célja a recenzióírás státusának tisztázása volt.¹ Ezek közül a kritikusi névhasználat kérdésére hívja fel a figyelmet a Δ áljelű szerző 1823-as *Köteleztetik é a’ Recensens magát megnevezni? ’s helyes é őt erre szorítani* című cikkében: „[g]yakran hallatnak már nálunk is érdeklő [a közvéleményt foglalkoztató]² panaszok a’ Recenziók és Critikák ellen, és mindannyiszor a’ névtelenség kárhóztatik főkép, pedig tsak ritkán valamelyes kímélléssel”.³ A névtelenséget, amely alatt a kortársak ekkoriban egyaránt értették a pseudo- és anonímiát,⁴ a szerző jól láthatóan kulcsfontosságú problémaként érzékelte, amely – véleménye szerint – megoldást kínálhat a recenzió státuszáról szóló vitás kérdésekre.

A recensens nevét az avatta fontos kérdéssé, hogy a folyóiratokban vagy más nyomtatványokon a kritikus a publikum vagy az ennél nagyobb jelentőséggel bíró közösség, a nemzet előtt mondta el véleményét a művekről. A kritikusok által használt nemzetfogalom alapvetően a magyarul írók és olvasók előtti nyilvánosságot jelenti.⁵ A nem-

* A szerző a Miskolci Egyetem irodalomtudományi doktori iskolájának doktorjelöltje.

A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-16-3-IV kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült. A korábbi változathoz fűzött megjegyzéseket köszönöm a *Vetésforgó* vándorkonferencia 2016. tavaszi, kaposvári közönségének és Dávidházi Péternek.

1 Többek között a következők: BAJZA József, *Vezérszó*, KrL, 1831/1, I–X; BERZSENYI Dániel, *A’ Kritikáról*, 1835. = B. D. *Prózai munkái*, s. a. r. FŐRIZS Gergely, Bp., Editio Princeps, 2011 (Berzsenyi Dániel Összes Munkái), 480–498; DÖBRENTEI Gábor, *A’ Kritikáról*, ErdMuz, 1817/8, 155–177; FÜREDI Vida, *A’ Recenziókról*, TudGyűjt, 1818/6, 3–32; KÖLCSEY Ferenc, *A’ kritikáról*, KrL, 1833/2, 1–40; TOLDY Ferenc, [*Kritika: Magyar folyóirások*], ÉLit, 1826/1, 305–310.

2 CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, I–VI, Pest/Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1862–1874 (a továbbiakban: CzF).

3 Δ [PREPELICZAY Sámuel], *Köteleztetik é a’ Recensens magát megnevezni? ’s helyes é őt erre szorítani*, TudGyűjt, 1823/5, 43.

4 ONDER Csaba, *A klasszika virágai: anthologia, praetexta, narrativa*, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 2003, 107–108.

5 Vö. S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Bp., Balassi, 2005, 69–81.

zet előtti beszédet a korabeli kritikusok mérhetetlenül komolyan vették. Jól mutatja ezt Bajza József példája, aki a Kölcsey Ferenc 1817-es kritikái által kiváltott országos felháborodásra hivatkozva a következőképpen utasítja vissza Toldy Ferenc azon ötletét, hogy ő legyen a tervezett Kritikai Lapok szerkesztője: „[k]i fog kezességet magára vállalni, hogy ha én a Nemzet gyűlölségébe esem nem fogom szerencsémét annyira eltemetni, hogy olly sorsra jussak, mint a szegény Kölcsey mostan?”⁶ Bajza szerint a nemzet határozta meg a kritika státuszát, ezért a kritikusnak szükséges gondosan megválogatnia közlésre szánt gondolatait, hiszen felelősséggel tartozik a nemzet és az igazság iránt is. Ha ezeket figyelmen kívül hagyta, akkor azzal komoly támadásoknak tehetette ki magát, ami a saját jó hírét és nevét is veszélybe sodorhatta, valamint alááshatta recenzensi pozícióit is. Berzsenyi Dániel az *Antirecensióban* a jelenség másik oldalára hívja fel a figyelmet: „[a]’ józan Kritikának szövétneke világít és melegít, a’ sophistai hiúság’ kanótza pedig perkel és vakít”, vagyis a recenzio a „tisztátalan kezekben [...] tsupa méreg ’s alatsony gonoszságnak eszköze, melly egyeránt emészti mind a’ Litteraturát, mind az embert”⁷. Véleménye szerint a kritikus gyakorlat egyaránt veszélyt jelenthetett a kritikusra, valamint a megbírált szerzőre, sőt tágabb értelemben az egész nemzeti irodalomra is.

A kritikus névhasználat jelenségét a szakirodalom még nem tárta fel, pedig az ehhez kapcsolódó normák kitapogatása, illetve ezek korabeli alkalmazása árnyalhatja a hazai irodalomkritikai gondolkodásról alkotott képünket, és rávilágíthat a recenzio intézményesülésének folyamatára.⁸ Úgy gondolom, hogy a szerzői név problémája a kritika státuszának három különböző összefüggésében jelentkezett. Egyrészt a kritikus beszédlehetőség megteremtése kapcsán, másrészt a recenzio tanító szerepének megvalósításánál merült fel, harmadrészt a nyilvános kritika műfajainak elterjedéséhez és polgárjogra emelkedéséhez járult hozzá. Tanulmányomban azt tárom fel, hogy a névhasználat milyen lehetőséget kínált fel az említett problémák megoldására.

2. A kritikai beszédlehetőség megteremtése és a szerzői névhasználat

A beszédlehetőség megteremtése a kortársak számára nemcsak a kritikus pozíció legitimációját jelentette, hanem a recenzens által tett kijelentések garanciáját is, így a kritikusoknak nemcsak a közösségi felhatalmazás kérdésére kellett választ adniuk, hanem biztosítaniuk kellett kijelentéseik ismeretelméleti megalapozottságát is. A kritikus ítéletek igazságkritériumát azért tartották fontosnak, mert a recenziót elsődlegesen az igazság kimondásának szándéka vezette, amihez további felelősségként társult az írók tanítása.

6 Bajza József (a továbbiakban: Bajza) Toldy Ferencnek (a továbbiakban: Toldy), 1826. márc. 16. = BAJZA József és TOLDY Ferenc *Levelezése*, s. a. r. OLVÁNYI Ambrus, Bp., Akadémiai, 1969 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 9), 287.

7 BERZSENYI Dániel, *Antirecensio Kölcsey’ Recensiójára* = B. D. *Prózai munkái*, i. m., 29.

8 CZIFRA Mariann, „Fejedelmek védelmezték”: Kazinczy önimázsfarmáló mechanizmusai egy protestáns katekizmus recenziós vitájának fényében, *ItK*, 112(2008), 469–470.

A beszédlehetőség megragadásához előszeretettel kapcsolták a szövétnek, fáklya meggyújtásának képét. A metafora utal az igazságra és a megvilágosodásra,⁹ de sokkal fontosabb az azt lánggra lobbantó személy, a kritikus, aki tevékenységével hasznot hoz létre, és a hasznosság által szerzi meg a jogot a nemzet előtti beszédre. Kölcsey a Berzsenyiről szóló recenziójában a következőképpen használja a metaforát: „[h]a ezen principiummal gyűjtjük meg a 'Kritika' fáklyáját, 's akarjuk a' magyar Költés' történeteit felvilágosítani: úgy találjuk, hogy nekünk Versificatoraink ugyan nagy számban, de Poétáink felette kicsinyben voltak, és vagynak”.¹⁰ Bajzánál, a *Vezérszóban* a következőképpen jelenik meg: „meg kell gyujtanunk a' kritika' szövétnekét, hogy lássuk és láttassuk egymással az ösvényt, melly üdvezület' pontjához viszen. Ezek nélkül a' romlás' ösvényéből nincs mentség, nincs szabadulás”.¹¹ A kritika fénykörében tehát lehetségessé válik a művekről hozott ítéletek megfogalmazása, amelynek egyértelmű ízlésorientáló szerepe van, ami egyaránt hat az olvasókra, a kritikusokra és a szerzőkre is.

Talán nem véletlen, hogy a kritikus beszédlehetőség megteremtése élenként foglalkoztatta a korabeli gondolkodókat, aminek köszönhetően különböző elgondolások születtek a kérdés megoldására, amelyek rendszeresen összekapcsolódtak a szerzői névhasználat problematikájával. A továbbiakban ezekkel az elgondolásokkal foglalkozom, viszont ezek intézményesülését jelen tanulmányban nem tárgyalom, bár elmondható, hogy a lentebb vizsgálandó módszerek saját orgánumok létrehozásának segítségével egykeztek elképzeléseiknek intézményi kereteket biztosítani.

2. 1. A beszédlehetőség megteremtése I. Testületi kritika

Füredi Vida¹² *A' Recenziókról* című tanulmányában elsődlegesen illő hangnemet megütő, személyesértést kerülő, igazságos ítéletet várt el a kritikusoktól. Részletelesen kifejtette, hogy a nemzet még a követendőnek ítélt antik kritikusokhoz (köztük Martialishoz!) közelítő recenzensek ítéletében sem bízhat meg, annak ellenére, hogy szerinte bölcsen és igazán ítélték, és az adott tárgyhoz értettek.¹³ Még ezen kompetens személyek ítélete sem lehet teljesen helytálló, mivel az ilyen recenzenseknek is „csak egy a' szíve, egy az elméje, és ez csak tulajdon érzésekkel, és gondolatokkal bír a' mi még nem elég más szívek, és elmék érzeménnyeknek, és gondolattyaiknak

9 CzF; *Szimbólumtár: Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, szerk. PÁL József, ÚJVÁRI Edit, Bp., Balassi, 1997.

10 KÖLCSEY Ferenc, [*Berzsenyi Dániel versei*] = K. F., *Irodalmi kritikák és esztétikai írások, I. (1808–1823)*, s. a. r. GYAPAY László, Bp., Universitas, 2003 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái), 53.

11 BAJZA, i. m., VII.

12 Az álnévvel kapcsolatban: VISZOTA Gyula, *Kisfaludy Sándor a recenziókról*, AkÉrt, 1907/2, 86; CZIFRA Mariann, *Kazinczy Ferenc és az ortológusok: Árnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmában*, Bp., Ráció, 2013 (Ligatura), 111; VADERNA Gábor, *Élet és irodalom: Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében*, Bp., Ráció, 2013 (Ligatura), 153; HÁSZ-FEHÉR Katalin, *A sajtótér dominanciájának kérdése Kazinczy és Kisfaludy Sándor vitáiban: Egy kiegészítés Füredi Vida 1818-as értekezésének értelmezéséhez*, ItK, 120(2016), 419–446, itt: 420–421.

13 FÜREDI, i. m., 9.

tökélletes elfogadására, kimerítésre, és igaz megítélésére”. Az egyéni kritikusok ítéleteinek relativitását szemléltette a *Himfy* kötetéről írt kritikákkal; a könyv ugyanis „magyarúl, németül édig emeltetett, porig aláztatott, tűzre kárhoztattatott”. Az önálló recenziókhöz hasonlóan alkalmatlannak tartotta a kritikus beszédpozíció elfoglalására a folyóiratokat is. A szövegben „valamely hónapos írásnak” nevezett Tudományos Gyűjtemény példáját arra használja, hogy egy ilyen, több személy kollektív munkájának tekintett lap sem lehet képes „az elmemíveknek minden részről megálló, 's javallható megítélésére”, mivel a szerzők eltérő képességekkel és tudományos eredményekkel rendelkeznek, ami egy közös és igaz ítélet meghozatalához nem elegendő. A fentebb említett elképzelések kudarca nyomán arra a következtetésre jut, hogy csak „egy több jeles tagokból álló Tudós Társaságnak lehet igaz jussa az elmemíveket megítélni, és ezen tagok mind olyanok legyenek, kik már önnön jeles elmemíveik által az egész Nemzet előtt megbizonyították, hogy ahhoz értenek, a' miről szóllani magoknak just vesznek”.¹⁴ Füredi meglehetősen nagy ismeretelméleti optimizmussal arra az álláspontra jutott, hogy az igazság kimondásának problémáját csakis egy mindenki által elfogadottnak remélt tudós testület küszöbölheti ki. Ez a társaság olyan érdemes, felkészült személyekből állt volna fel, akik műveikkel már azelőtt komoly szakmai tekintélyt szereztek, mielőtt egyáltalán bírálathoz fogtak volna. Csak egy ilyen tagokból álló intézményt tartott alkalmasnak a több szempontot egyesítő, közös(ségi) álláspontot képviselő ítélet meghozatalára.¹⁵

2. 1. 1. Füredi Vida tudós társasága: a kritika nemzeti tétje és a szerzői név kérdése

Füredi fentebb idézett megjegyzése, hogy csak azok lehetnek a jövőbeli testület tagjai, akik megfelelő minőségű műveikkel már bizonyították a nemzet előtt rátermettségüket, fontos állítás, és lényeges névhasználati kötődései vannak. Bár a kijelentés explicit módon nem tartalmazza, de magától értetődőnek tűnik, hogy a tudós társaság tagjai egytől-egyig olyan személyek legyenek, akik saját névvel ellátva már a nemzet színe elé bocsátották munkáikat. A kitűnő művek a hozzáértést, míg az onimikus névhasználat az ismertséget garantálhatta, ami így együtt lehetővé tette a beszédpozíció elfoglalását. Füredi szerint az ezeket az elgondolásokat figyelembe vevő, saját nevét vállaló tudós testület a tagok véleményeinek egyesítésével lehetővé teheti az elfogulatlanságot, legyőzve ezzel az igazság kimondásának egyik legfőbb akadályát. Szerinte ugyanis csak egy ilyen testület garantálhatja, hogy az írói közösség ne váljon megosztottá

¹⁴ *Uo.*, 10–11, 21–22.

¹⁵ HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében: Fáy András irodalomtörténeti helye*, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 2000 (Csokonai Könyvtár, 21), 46. Vö. Pálóczi Horváth Ádám (a továbbiakban: Pálóczi Horváth) Kazinczy Ferencnek (a továbbiakban: Kazinczy), 1789. ápr. 24. = KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, I–XXI, s. a. r. VÁCZY János, Bp., Akadémiai, 1890–1911; XXII, s. a. r. HARSÁNYI István, Bp., Akadémiai, 1927, XXIII, s. a. r. BERLASZ Jenő, BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza, Bp., Akadémiai, 1960, XXIV, s. a. r. ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi, XXV, s. a. r. Soós István, Debrecen, Debreceni Egyetemi (Kazinczy Ferenc Összes Művei) (a továbbiakban *KazLev*), I, 340–341.

a feszültségkeltésre és a szerzők megsértésére törekvő „az indulatyaikkal birni nem tudó Recensensek” által, akik szándékosan rosszul értelmezik a szólás szabadságát, valamint ártónak tekintett tevékenységükkel megosztják a nemzetet, vitát generálnak, amely egyaránt árt a hazának és a literatúrájának.¹⁶ Ezek alapján az elvárt és az elítélendő kritikusi attitűd összekapcsolódik a névhasználat problematikájával. Alapvetően nem lehet kijelenteni, hogy Füredi Vida ellenezte volna az onimiától eltérő névhasználati gyakorlatokat. Ezt jól mutatja, hogy az általa írt cikk is nagy valószínűség szerint több szerző kollektív, közös álnéven írt munkája.¹⁷ Sokkal inkább arra a jelenségre hívja fel a figyelmet, hogy a névtelen és álneves szerzők többnyire elfogult, személyesítő, megosztó és tudományosan kevésbé megalapozott alkotásokat hoznak létre, amivel élesen szembeállítja az általa elképzelt, a nevét vállaló tudós társaság gyakorlatát. Mindez olyan gondolkodásra mutat, mely az irodalomnak a nemzetet összefogó és reprezentáló szerepköreit tartja hangsúlyosnak. Fürediben az anonim és pszeudonim szerzőségű recenziók egyes hazai és külföldi példái egyaránt rossz közérzetet keltenek:

[k]i olvashattya undorodás nélkül Voltairenek antricensiójít [...]. Így nálunk ki javallya a' Mondolatnak, tzimképét, az Antimondolatot, a' Tükröskét, a' Morális Katekizmusnak recenziójára adott immoralis feleletet? Éppen nem lehet tsodálni, hogy némelly jeles Írók, kiket a' természet a' közjónak gyarapítására formált, a' literatori körből kiállanak; mert ugyan kinek is legyen kedve a' dertze [apró dara¹⁸] közé keveredni?¹⁹

Füredi megidézi mind Voltaire Fréronnal szembeni névtelen írásokban zajló vitáját²⁰, illetve a hazai, többnyire szintén anonim, általa gúnyiratként értelmezett recenziós gyakorlatot, amelynek az eddigieken túl egyenes következménye, hogy az írókat el-tántorítják az alkotástól, ami veszélyt jelent a hazai literatúrára. Ehhez hasonló jelen-séget ecsetel a P. Sz. A. áljelű szerző a Tudományos Gyűjteményben megjelent bírálata kapcsán is. Ezt a művet az ún. „Fél Recensensek”, akik igénytelen kritikáikat mocsko-lódásokkal zsúfolják tele, hogy pártoskodást szítsanak, egyik jellegzetes munkajaként mutatja be.²¹ Hasonlóan elítélendő gyakorlatot követnek „a' magyar elmemíveknek német Recensei”. Ezek „többnyire magyar Írók”, akik álnéven vagy névtelenül pub-likálnak külföldi lapokban. A hazai literatúráról a külhoni befogadók csupán nem ellenőrizhető, torzított képet kaphatnak, amit nagyban befolyásolnak a többnyire sa-ját meggyőződések miatt igencsak elfogult rejtőzködő recenzensek érdekei is.²² Az álneves és névtelen írások Füredi értelmezésében sokkal jobban magukban hordják annak lehetőségét, hogy az írókat elfordítsák a hazai irodalomtól, lejárassák a nem-zetet a külföld előtt, és megosszák a közönséget. Ezeket a jelenségeket számba véve a

16 FÜREDI, *i. m.*, 16.

17 CZIFRA, *Kazinczy Ferenc...*, *i. m.*, 111.

18 CzF.

19 FÜREDI, *i. m.*, 18–19.

20 CZIFRA, *Kazinczy Ferenc...*, *i. m.*, 88.

21 FÜREDI, *i. m.*, 24–25; P. Sz. A., *Észrevételek némelly új szók felől*, TudGyűjt, 1818/2, 78–82.

22 FÜREDI, *i. m.*, 15, 23.

következőkre figyelmeztet: „[n]em az idegen erő rontotta-meg hajdan Pannoniának rémítő hatalmát, hanem az az egymás ellen forralt és lobogással buzogó irigység, melly fene ként a' Nemzetnek tagjait megvesztegette”.²³ Füredi itt a Mohács-toposzt jellegzetesen 18. századi értelmezésére utal, amellyel igyekezett felhívni az olvasók figyelmét a megosztottságból következő veszélyekre, amelyek az irodalom világában is katasztrófákhoz vezethetnek.²⁴ Ezek elkerülését a irodalom világában csak egy, a nemzet egységét képviselő tudós társaság garantálhatja, és csak ennek lehet joga a kritikusi beszéd gyakorlására.

2. 2. A beszédlehetőség megteremtése II. Nézőpontok alkalmazása

Füredivel szemben Kölcsey *A' kritika* című tanulmányában elvetette a testületi kritika lehetőségét, mégpedig azért, mert „a' litteratori világ egyedül” az egyetemességet biztosító „józan ész, ízlés' és tudomány' igazgatása alatt van”, ahol „hatalomegyesületek [...] veszedelem nélkül nem lehetnek”.²⁵ Szövegében utalt a francia akadémia anomáliáira, amelyek során az intézmény sáncain belül elhelyezkedők véleménye hangsúlyosabban jelent meg a tudományos diskurzusokban, mint azoké, akik kiszorultak belőle. Mindez gyakorlatilag eltorzította a párbeszédet, és visszavetette a tudományos életet.²⁶ A testületi kritika franciaországi megvalósulása Füredi álláspontjával szemben egyértelműen gyanút és fenyegetettséget váltott ki Kölcseyből. Kölcsey a testületi megoldással szemben a német példát javasolja: „Lessing felemelé szavát 's tőle kezdve saját fejével gondolkozni, és saját gondolatait 's itéleteit szabadon kimondani, minden magát érző literátorban szokássá változott”, ami színessé és változatosá tette a tudományos és irodalmi életet. Ez garantálhatja, hogy a hazai irodalmában is megvalósuljon, és fennmaradjon az általa megfogalmazott „[m]inden író egy független status” elve, azaz hogy a szerzőknek joguk van egyedül vagy írói társaságokban működni, más írásait szabadon megítélni, a kritikát megfogadni vagy elvetni, és ezt az önállóságot nem befolyásolhatja egy uralkodni vágyó intézmény.²⁷

Mindebből jól látható, hogy a kritikusi beszédpozíció megszerzését nem tartotta lehetségesnek testületi úton. Füredivel ellentétben úgy gondolta, hogy az ember több nézőponttal rendelkezik, viszont erre nemcsak tapasztalati úton jutott el, hanem ismeretelméleti vizsgálódásai által is. Az ismeretelméleti probléma Kölcsey episztemológiájában gyökerezik, amit alapvetően jellemez az az ontológiai hipotézis, amelyet 1823-ban az *Ízlésben* Démokritosz nyomán a „[h]ol fekszik a' való?” kérdéseként vet fel, amire a következő feleletet adja: „[f]ekszik, de a' kút fenekén!”²⁸ Az idézetből kiderül: meghatározó

23 Uo., 31.

24 S. VARGA Pál, „...keresetek alkalmat a' hajdanra vissza nézhetni...”: Mohács emlékezethelyé válása a 19. század elejének magyar irodalmában = S. V. P., *Az újrászótt háló: Kulturális mintázatok szerepe a felvilágosodás utáni magyar irodalomban*, Bp., Ráció, 2014, 65–66.

25 KÖLCSEY, *A' kritikáról*, i. m., 25.

26 Uo., 25–27.

27 Uo., 27–29.

28 KÖLCSEY Ferenc, *Ízlés = K. F., Irodalmi kritikák...*, i. m., 107.

élménye volt, hogy az ember számára érzékelhető jelenségek mögött (a jelenségek okaként) valódi létezőket feltételezett, melyekről az embernek csak homályos, töredékes képei lehetnek. Mindezt jól mutatja a kút metaforája is, ahol a mélybe bámuló csak sejtheti a víz felszíne alatt, a sötétben fekvő tárgyat, de annak pontos érzékelésére nem képes.

Mivel az igazság tökéletes megismerése lehetetlen az ember számára, Kölcsey az egyetemességet egy elérhetetlen előfeltételezésnek tekintette, viszont sohasem mondott le annak elvi lehetőségéről. Az egyetemesség hiányában csak az egyéni nézőpontból hozott ítélet maradt számára elérhető, amit Lessing fentebb említett kritikusi fellépése és gyakorlata igazolt számára. Kölcsey kritikusi pozíciója felvételekor ítéleteit, amelyeket mindenképpen közölni kívánt, ismeretelméleti megfontolásai miatt csakis feltételes módban, egy meghatározott szemszögből fogalmazta meg. Ez az attitűd magával hozta azt, hogy feltételezte más nézőpontok (más igazságok) létét, amiket *elvieken* egyenrangúnak tartott egymással. Ezt hangsúlyozza a *Mohácsban*: „[m]inden ember saját szemüvegével nézi a ’világot; ’s ki tudná meghatározni, ki tart jobb szemüveget? A ’vizsgáló e, vagy az ábrándozó? Legyen, mint akar. Az ábrándozó legalább a ’magáét roszabbnak nem hívé”.²⁹ Látható, hogy Kölcsey attitűdjéhez hozzátartozott a szkepszissel való folyamatos szembenézés, ami során markánsan kiállt saját hite mellett. Az ábrándozó nézőpontját ugyanannyira legitimnek és sérülékenynek tartotta, mint a többit, ami lehetővé tette számára az ismeretelméleti szkepszis mellett az affirmatív megnyilatkozás lehetőségét, és a kritikusi beszédpozíció megszerzésének kötelességét is. Recenzióiban közölt ítéletei azonban csak egy bizonyos nézőpontból nézve értelmezhetők, ezért fogalmazta meg őket feltételes mondatokban.³⁰ Ezt példázza a Csokonairól írt kritika következő részlete is: „[a]zon Aesthetikus, ki Cs[okonai]ról szoll, kénytelen a ’nagyobb publicum’ értelmével megvívni, azonban *ha* állításai a ’tisztább ízlésnek regulájival ellenkezni nem fognak, nem leszen oka hogy akarki előtt is megpirúljon”.³¹ Kölcseynél a beszédlehetőség megteremtésének kísérlete összefonódik a relativizmussal való szembenézéssel. Ez a jelenség azonban nemcsak a Csokonai-recenzió jellemzője, hanem megtalálható a Berzsenyiről és a Daykáról szóló bírálatokban is.³² A konkrét kérdések esetében azonban több ismeretelméleti pozíció felvételére tett kísérletet, és ezekből a bizonyosság szempontjából nem kielégítően igazolható látószögekből fogalmazta meg egyrészt saját álláspontját, másrészt az ettől különböző, lehetséges és legitim véleményeket. Egész életműve során foglalkoztatta ez a probléma, ezért gyakran ütköztetett ellentétes nézőpontokat értekező és szépprózájában, valamint költészetében egyaránt.³³

29 KÖLCSEY Ferenc, *Mohács* = K. F., *Erkölcsei beszédek és írások*, s. a. r. ONDER Csaba, Bp., Universitas, 2008 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái), 34.

30 GYAPAY László, *A bíró, a kertész és a kritikus: Metaforák Kölcsey kritikái íásaiban = Szín – játék – költészet: Tanulmányok a nyolcvan éves Kilián István tiszteletére*, szerk. CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia, PINTÉR Mária Zsuzsanna, Bp.–Nagyvárad, Partium–Protea Egyesület–reciti, 2013, 374.

31 KÖLCSEY Ferenc, *Csokonai Vitéz Mihály’ munkájának kritikai megítéltetések* = K. F., *Irodalmi kritikák...*, i. m., 39. [Kiemelés tőlem. – F. N.]

32 KÖLCSEY Ferenc, [*Berzsenyi Dániel versei*] = *uo.*, 53; Uő, [*Recenzió Dayka Gáborról*] = *uo.*, 62; GYAPAY, i. m., 373–374.

33 KÖLCSEY Ferenc, *A’ férj-ölő* = K. F., *Szépprózai művek*, s. a. r. SZILÁGYI Márton, Bp., Universitas, 1998 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái), 43–52; Uő, *A’ gyilkos anya* = *uo.*, 53–63; Uő, *A’ vadászlak* = *uo.*, 64–91;

2. 2. 1. A szerzői névhasználat mint a különböző beszédpozíciók modellezésének eszköze

A különböző ismeretelméleti nézőpontok felvétele és eltérő nevekkel való ellátása a beszédpozíciók modellezéseként is értelmezhető Kölcsey munkásságában. Az eltérő pozíciók ütköztetésére kínált alkalmat Szemere Pál 1823-ban, amikor arra kérte Kölcseyt, hogy készülő kritikái folyóiratukba, az *Élet és Literatúrába* szánt tanulmányát, amely a későbbiek során *Töredékek a vallásról* címen vált ismertté, saját maga lássa el recenzióval.³⁴ Ez a szokatlan ötlet a fentebbiek értelmében elgondolkodtatta Kölcseyt, és hamarosan el is fogadta, hogy vallási tárgyú szövegét egy más szemszögből közelítő bírálatral együtt publikálja. A két barát következő levelei tájékoztatnak arról, hogy Kölcsey komoly előkészületeket tett az önrecenzió elkészítésére, de végül a cenzúráztatás nehézségei miatt az értekezés e nélkül és Cselkövi álnéven jelent meg 1827-ben az *Élet és Literatúrában*.³⁵ Az álnévvel megkonstruálódott egy fiktív tanulmányíró, akinek a kijelentései kritikával kezelendők, amire a pszeudonimában megtalálható *cse*³⁶ szó is felhívja a figyelmet. A *Töredékek*hez tervezett önrecenzió egy másik nézőpontból vizsgálta volna az adott kérdést, ha elkészül. Egy-egy téma több nézőpontú vizsgálata azonban Kölcsey más, az *Élet és Literatúrában* megjelent műveire is jellemző.

Többek között ezt példázza az *Előbeszéd* című satirikus írása, amely parodizálja azt a Szemere által felvetett alapelvet, hogy az *Élet és Literatúrába* szánt darabok mindegyikét recenzióval kell ellátni. A könyv nélküli *Előbeszéd* három szorososan összetartozó, egymást működtető, ugyanakkor elbizonytalanító szövegből áll, amelyek külön névvel ellátott narrátorai egy-egy ismeretelméleti pozíciót képviselnek. Az első, Dörgényfalvi Dörgény Andor, a könyvnélküli előbeszéd dilettáns narrátora, aki mély meggyőződéssel tesz naiv kijelentéseket a hazai literatúráról. A második beszélő A' Redactio, aki interpretálja Dörgényfalvi szövegét, ugyanakkor arról értesít, hogy a könyv, amelyhez az előbeszéd íródott, nem fog elkészülni, mivel tudomása szerint a szerző élethelyzete megváltozott, és már nem kíván a magyar literatúrával foglalkozni. A harmadik beszélő Cselkövi, a fiktív kritikus, aki feladja a kritika megírását, mert nem rendelkezik az előbeszédék bírálatához szükséges teóriával, illetve már belefáradt az irodalmi küzdelmekbe, és a szövegek interpretációját az olvasóra bizza, miközben támogatja a szerzőt műve elkészítésében. A három személyiség kijelentései egymást erősítik, elbizonytalanítják, illetve a folyamatos visszacsatolással körkörösén működtetik a szövege(ke)t. Az olvasó nem tud meggyőződni egyik nézőpont hiteléről sem,

Uő, *Vanitatum vanitas* = K. F., *Versek és versfordítások*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas, 2001 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái), 116–118; Uő, *Zrínyi' éneke* = *uo.*, 157–158; Uő, *Zrínyi' második éneke* = *uo.*, 176–177.

34 Szemere Pál (a továbbiakban: Szemere) Kölcsey Ferenchez (a továbbiakban: Kölcsey), 1823. márc. 15. = KÖLCSEY Ferenc *Levelezés II, (1820–1831)*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas, 2007 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái), 44.

35 Kölcsey Szemeréhez 1823. júl. 12. = *uo.*, 80–81; Szemere Kölcseyhez 1823. ápr. 26. = *Uo.*, 58–59, Kölcsey Szemeréhez 1823. máj. 11. = *uo.*, 67–68; Szemere Kölcseyhez 1823. jún. 12. = *uo.*, 72; Kölcsey Szemeréhez 1823. jún. 27. = *uo.*, 74, 76; CSELKÖVI [KÖLCSEY Ferenc], [*Töredékek a vallásról*], *ÉLit*, 1827/1, 24–46.

36 CzF.

végül Cselkövi hatására magára hagyva rákényszerül, hogy saját véleményét alakítson ki.³⁷ Kölcsey mindezzel kicsiben modellezi és egyben parodizálja az Élet és Literatura elveit, miközben a folyóiratban használt szerzői nevekkkel és álszemélyiségekkel az ismeretelméleti többszólamúságra irányítja az olvasói figyelmet.³⁸

2. 3. A beszédlehetőség megteremtése III. A részrehajlatlan kritika

Bajza 1831-ben a következőképpen fogalmazza meg a beszédlehetőség megszerzésével kapcsolatos álláspontját a Kritikai Lapokban, a Pyrker-pör részét képező egyik Kazinczyhoz írt levelében: „[é]n pedig azt nem tudom megfogni, miért kelljen az igazság' vagy legalább meggyőződés' szavát szeretetnek elnyomni, kivált ott, hol magunkat bírakká tettük”.³⁹ A bírói beszédhelyzet, mint ahogyan azt Bajza Kazinczynak jelezte, arra predesztinálta a kritikust, hogy ítéleteket fogalmazzon meg, melyek vállalt szerepe miatt csakis részrehajlatlanok lehetnek. A bírói pozíció, a bírói testületre emlékeztető „tudományos tribunál”,⁴⁰ valamint a hozzá tapadó elfogulatlanság fontos elemei a Bajza elveit rögzítő *Vezérszónak* is. Bajza a fentebb elmondottakat a keresztény és a bálványozó vallásos metaforáival nyomatékosította, és ezeket alkalmazta a korabeli tudományos élet reprezentatív figuráira. A keresztény, vagyis a bírói pozícióban álló kritikus munkájával az „igazságnak [...] áldozik” és a „nemzeti közfényért buzog”, miközben a vele szemben álló bálványozó saját elfogultságai miatt („önfény”, „szív és vérrokonság”, „hír és a névgőz”, „emberi hiúság”) nemcsak alkalmatlan a recenzensi munkára, hanem egyszerűen nem is áll érdekében a tudományos életet fellendítő kritika megszilárdítása.⁴¹ A különböző eredetű elfogultságok jelentik Bajza számára a kritika megvalósítását gátló fenyegetettséget, és nem a Füredi Vida által említett pártosság. Bajza Füredivel ellentétben „valódi gyönyörűséggel látja azt, hogy a' magyar írók, pártokra, felekezetekre kezdenek szakadni”, mivel az „ellenkezés és a küzdelmek”, és az „írói lázadások [...] legcélrányosb eszközei a' tudományos haladásnak”.⁴² Bajza szerint az elfogultság megakasztja a kritika működését, ezért a kritikusként függetlenítenie kell magát tőle, amit a következőképpen fogalmaz meg:

[k]ritika kell közöttünk, meg nem kérlelhető és kemény kritika, de részrehajlatlan, de igazságos. Ki kell irtanunk a' hizelkedés', a' szolgálai csúszás' lelkét; ledöntögetnünk szobraikat a' bálványozásnak; elrezzentenünk a' lelketlenséget; kimutogatnunk egymás' vétkeiket, botlásait [...]. Ha mi barátinkat, rokoninkat, mint eddig, csak ölelgetjük, hitsorsosinkat csak dicséretgjük, nagyainknak csak hizelkedünk, bókolkunk, ellenségeinket

37 KÖLCSEY Ferenc, *Előbeszéd* = K. F., *Irodalmi kritikák...*, i. m., 110–121; ONDER, i. m., 128–131.

38 ZÁKÁNY TÓTH Péter, 1826: *Elkülönülő irodalmunk kezdetei: Megjelenik az Élet és Literatura = A magyar irodalom története II: 1800-tól 1919-ig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat, 2007 (*A Magyar Irodalom Története*, 2), 156, 161–162.

39 Bajza Kazinczynak, 1831. márc. 10. = BAJZA József, *Levelek a' Szent Hajdan Gyöngyei iránt*, KrL, 1833/2, 49.

40 BAJZA, *Vezérszó*, i. m., III.

41 Uo., III.

42 Uo., VIII.

csak üldözzük 's a' jót bennök is elismerni nem tanuljuk 's nem akarjuk, ha rettegünk az igazat nyilván kimondani, ha örökké csak mellékes tekintetek' szolgárajai leszünk, úgy a' tudományos haladásnak bizvást lemondhatunk még reményeiről is.⁴³

Jól láthatóan az elfogultság különböző fajtáinak kiiktatásával Bajza és környezete úgy vélte, hogy legitim módon megragadhatóvá válik a recenzensi beszédlehetőség. A tacitusa *sine ira et studio* elvének komoly recepciója volt nemcsak körükben, hanem az egész korszakban, és ezt a történettudományi módszert igyekeztek átlátnálni a kritikai gyakorlatba is.⁴⁴ Kölcseyvel ellentétben Bajzát láthatóan nem érdekelte állításai ontológiai és episztemológiai megalapozása, hanem adottnak vette, hogy az elfogulatlanság állapota elérhető, sőt egyben szükséges is a helyes ítélet meghozatalához. Bajza a fentebb idézett törekvésében azokat a lelkiállapotot befolyásoló külső meghatározottságokat és belső, lelki tényezőket sorolta fel, melyeket szerinte a recenzensnek mindenképpen azonosítania szükséges, és el kell kerülnie. Azt állította, hogy ha a kritikus ezeket maradéktalanul képes felismerni, illetve függetleníteni magát tőlük, ezáltal a recenzens alkalmassá válik a tárgyára vonatkozó elfogulatlan ítélet meghozatalára, hiszen már nem lesznek jelen azok a befolyásoló tényezők, melyek eltérítik a helyes ítélettől. Magától értetődőnek vette, hogy az elfogultságok kiküszöbölésével az ítélet egyszerűen helyessé és tárgyilagossá válik. Bajza nem taglalta, hogy melyek azok az összetevők, lelkiállapotok vagy szempontok, melyek szükségesek lehetnek az ítélet meghozatalához, és az elfogultságok kiküszöbölésére is csak egyetlen módszert javasolt.⁴⁵

2. 3. 1. „az éjféli' titkaiba leplezett areopagusi tribunal”

A szerzői névhasználat mint az elfogulatlanság megvalósításának eszköze

A *Vezérszóban* Bajza az elfogulatlanság megvalósításához a szabad szerzői névhasználatot javasolja, mint olyan eszközt, amely segíthet az óhajtott kritikusi pozíció felvételéhez:

[a] munkáló társak' nagyobb része magát [a Kritikai Lapokban] megnevezni nem fogja. Olly mód, melly az angol időszi írásokba' nagy divatban van, 's mellynek sokkal több jó, mint rossz oldalai vannak. A' névtelenség' leple alatt mindenki szabadabb 's nyiltabb; a' barátság' 's hála' érzéseit is könnyebb hallgatásra birni; a' tartalékra [cselekvéstől visszatartó akadály]⁴⁶ vonakodásra nincs ok. Így a' félénk is megbátorodik 's őszintén mondja-el a' mit elmondani rettegett volna. Szóval, az éjféli' titkaiba leplezett areopagusi tribunal a' lelkes görög népek nem volt lelketlen találmanya.⁴⁷

43 Uo., VII–VIII.

44 DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Bp., Akadémiai–Univerzitas, 2004 (Irodalomtudomány és Kritika), 570–577; Uő, „Semmi előzetes ellenszenvet”: Horváth János és az elfogulatlanság eszménye, ItK, 113(2009), 168–170.

45 Uo., 174–176.

46 CzF.

47 BAJZA, *Vezérszó*, i. m., X.

A szabad szerzői névválasztásnak tehát a kritikában fontos szerepet tulajdonított, hiszen ennek rejtekében lehetségesnek tartotta, hogy a kritikus meg tud szabadulni az őt befolyásoló elfogultságoktól, és meg tudja ítélni a művet.

A korábbi hazai folyóiratokkal (pl. Tudományos Gyűjtemény, Élet és Literatúra) szemben Bajza tudatosan lapja központi szervező elvévé tette a szabad kritikusi névhasználatot az elfogulatlan kritika megvalósításának érdekében. Ezt mutathatja az is, hogy a lap munkatársai rendszeresen válaszoltak a névtelenséget elutasító bírálatokra, és arra törekedtek, hogy az ellenvetések és az ő reakcióik egyaránt megjelenjenek a folyóirat nyilvánosságában.⁴⁸ A szabad szerzői névválasztás kiterjesztője lehetett a szólásszabadságnak is, mert ennek segítségével a „tartózkodók, félénkek, néha pedig túlságig szerények” is meg mernek szólalni. Bajzáék azt hangsúlyozzák a felszínen, hogy nem szeretnének lemondani az *audiatur et altera pars*-ból következő, jelen esetben a tudományos diskurzust színesítő lehetőségről.⁴⁹

Toldy az álnévhasználat középpontba állításának azonban más lehetséges nyeregeit is számba vette Bajzának írt leveleiben. Szerinte a Kritikai Lapok sikerét megalapozhatja a szabad szerzői névhasználat, mert egyrészt az álneves szerzők miatt egy nagyobb szerzőgárdával rendelkező folyóiratnak fog tűnni; másrészt az itt dolgozó, szakmailag felkészült munkatársak igényes recenziókat fognak készíteni. Mindezek elrettenthetik a felkészületleneket, miközben a névtelen szerzőkből álló kör – Toldy szerint – egyben védelmet jelenthet a bizonyosan bekövetkező támadások ellen. A munkatársakhoz tartozott volna rajta és Bajzán kívül Vörösmarty, Kisfaludy Károly és Stettner György, akiknek kilétét az elfogulatlan kritika megteremtésének érdekében a legnagyobb titokban kívánták tartani. Az új, titkos kör létrehozásának előnyei közül Toldy a kölcsönös védelmet emelte ki, szemben Kazinczyval, aki szerinte minden harcát gyakorlatilag egyedül vívta saját maga ízlésének védelmében, így nem állhatott mögötte véd- és dacsövetségként senki sem, illetve nem is kért és biztatott erre senkit se.⁵⁰ Ezekkel próbálta előzetesen megnyugtatni Bajzát, aki azért szorult biztatásra, mert a kor törvényei szerint a szerkesztő nem maradhatott névtelen, hanem kötelező volt feltüntetni nevét a kiadványon.⁵¹

Bajza, akit kezdetben aggasztott a szerkesztői pozíció elfogadása, több szempontból is megvizsgálta a kérdést. Egyértelmű volt számára, hogy a redaktor személye mindenki részéről „kedvetlenségeknek lesz kitéve”, ezért elengedhetetlennek tartotta, hogy jól felkészült és jártas személy legyen, aki az „ellen véleményekre ne hallgasson, különben

48 ALMÁSI BALOGH Pál, *Könyvvizsgálat. Kritikai Lapok. Kiadja Bajza. I. Füzet. 1831. Pesten, Trattner-Károly' könyvműhelyében; 12d. réth. X. 161. lap. – Toldalék. Észrevételek a' Conservations-lexikoni pörhöz Gróf Dezseffy József ellen. Bajza. Nyomatott Székes Fehérvárott Számmer Pálnál 50 lap, Sas, 1832/10, 115–146; STANCSICS Mihály, Észrevételek a' Kritikai Lapok' III. füzetének 95–96 lapjaira, KrL, 1834/4, 99–115; BAJZA József, A személysértésről, KrL, 1833/2, 73–76; Uő, Nem miről, hanem miként, KrL, 1833/2, 79–80; Uő, A' névtelenségről 's álnévéről, KrL, 1834/4, 121–125; Uő, Esméltetés a' Kritikai Lapok' antikritikusaihoz, KrL, 1834/5, 85–87.*

49 Uő, A' névtelenségről..., i. m., 122–123.

50 Toldy Bajzának, [1]826. jan. 21. = BAJZA–TOLDY, i. m., 278; Toldy Bajzának, [1826.] febr. 19. = *uo.*, 281–282.

51 Toldy Bajzának, 1826. jan. 21. = *uo.*, 277.

az általa kiadandó *Critica* nem lehet részre nem hajló”. Bajza nem véletlenül aggódott, mivel korábban Kölcsey recenziói országos botrányt váltottak ki, ezért úgy értékelte a helyzetet, hogy leendő munkatársai csak eszközként próbálják őt felhasználni.⁵² 1829-ben viszont már elvállalta a szerkesztői szerepet.⁵³ Ehhez egyrészt jelentősen hozzájárulhatott az Élet és Literatura sikere, másrészt a közbülső években Bajza tudatosan és eredményesen építette saját kritikusi karrierjét, aminek köszönhetően maga (és köre számára is) „félelmetes auctoritást” szerzett, azaz egy, a közvéleményt foglalkoztató, az irodalmi életben komolyan számon tartott recenzenssé vált.⁵⁴ Bajza saját magát, írói karrierjét, közösségi megítélését is hajlandó volt kockáztatni a recenzió státuszának emelése érdekében azért, hogy a folyóiratban tudatosan hozzászoktassa a bírálókat intézményéhez az olvasóközönséget. A Kritikai Lapokban meghonosítani kívánt gyakorlatokkal pedig a különböző álláspontok képviselői közötti diskurzus megindítására törekedett.

A Kritikai Lapok első számában megjelent *Vezérszóban*, illetve az ehhez mellékletként csatolt, gróf Dessewffy József ellen írt *Észrevételekkel* Bajza egyaránt régi intézményeket igyekezett felidézni: a Res Publica Litterariát, valamint az areopagusi tribunált, hogy az irodalmat függetlenítse a mindennapok társadalmi viszonyaitól, és ezzel is hozzájárulhasson az elfogulatlan kritika eszményének megvalósulásához.⁵⁵ Az areioszpagoszhoz, az athéni állam bírósági intézményének működéséhez a korban azt a képzetet társították, hogy bírái sötétben és titokban ülészetek, csakúgy, mint „a’ Német Vitézek’ közép korabeli legrettentőbb bírósága”, a Femgericht, azaz a vész- és vérbíróság.⁵⁶ Ennek oka az volt, hogy a bírák biztonságban legyenek az ítéletükkel egyet nem értőktől. A középkorban, illetve a kora újkorban egyáltalán nem volt ritka a kontinentális joggyakorlatban, hogy az ítélezés teljes titokban és írásban zajlott.⁵⁷ A bíróság intézményéhez társított elfogulatlanság meghonosításának érdekében Bajzaék felelevenítették a névtelenség homályába burkolózott bíróság akkoriban már nem gyakorolt módszerét.

Ezekből arra lehet következtetni, hogy az egyes ügyekben személyesen léptek fel, miközben végig ott állt mögöttük a bírósági testületre emlékeztető kritikusi kör. Ez a testület láthatóan nem a Füredi Vida-féle, a nemzet egészét reprezentáló tudós társaság, hanem, ahogyan Bajza utalt rá, egy bizonyos önálló kör, amely az irodalmi életben hatalmi tényezőként jelenik meg, melynek a folyóirat a véleménykövetítő orgánuma kívánt lenni. A lap fő céljaként azt jelöli meg, hogy ki fog kelni az „elő-ítéletek, tévedések, írói pedantismus és félszepségek ellen”, és ennek érdekében a

52 Bajza Toldynak, 1826. márc. 16. = *uo.*, 287; KÖLCSEY, *Irodalmi kritikák...*, i. m., 306–316, 403–409.

53 Bajza Toldynak, 1829. szept. 6. = BAJZA–TOLDY, i. m., 472.

54 Bajza Toldynak, 1830. ápr. 9. = *uo.*, 492; Bajza Toldynak, 1830. jún. 19. = *uo.*, 503. Bajza Toldynak, 1829. júl. 4. = *uo.*, 461–462; FENYŐ István, *Az irodalom republikájáért: Irodalomkritikai gondolkodásunk fejlődése 1817–1830*, Bp., Akadémiai, 1976 (Irodalomtudomány és Kritika), 369–373; VADERNA, i. m., 326–332, 337.

55 *Uo.*, 341.

56 *Uo.*, X; Δ [PREPELICZAY], i. m., 49. Vö.: BUDAI Ézsaiás, *Közönséges história*, Debrecen, Szigethy Mihály, 1800, 231.

57 Michel FOUCAULT, *Felügyelet és büntetés: A börtön története*, Bp., Gondolat, 1990, 49–51.

„magyar literaturának észrevehetőbb lépteit bírói figyelemmel kíséri, 's mindenről, a' mi tekintetet érdemel, kritikai észrevételeket közöl”.⁵⁸ Jól láthatóan függetleníteni szerette volna magát a fennálló viszonyoktól, hogy elfogulatlan ítéleteket hozhasson, amelyek pontosan az elfogultság hiánya miatt lehetnek igazak. Ugyanakkor Bajza Kazinczynak írt következő szavai tovább árnyalják ezt a képet: „a' Kritikai Lapokat én nem akarom valami sérthetetlen és hibázhatatlan tribunálnak tartani”.⁵⁹ Ezzel a kijelentéssel arra mutat rá, hogy az elfogulatlan bíró-kritikus sem tévedhetetlen, de ítélete csakis logikai hibából következhet, mivel kijelentéseit az elfogulatlanság pozíciójából vezeti le.

A Kritikai Lapok álarcos szerkesztői úgy kezdtek neki az elfogulatlan kritika kiépítéséhez, hogy elfogultak voltak a saját esztétikai elveik iránt. Egyrészt elkülönülésre, viták generálására, sőt egyenesen provokációra törekedtek az irodalmi élet más szereplőivel és társaságaival, ami hozzájárult ismertségükhöz, sőt hatalmi pozíciók megszerzéséhez és egzisztenciális megerősödésükhöz is. Toldy Ferenc a lap tervezésekor meglehetősen harciassággal fogalmazza meg ezt az érvényesíteni kívánt polemikus hangvételt: „[b]ántassék-meg a publikum, bántassanak-meg félszeg dictátoraink, rohanjanak ellenünk pseudokritikusaink villámjai! – ha ez történik, akkor jó még csak divatba az intézet [vagyis a tervezett folyóirat], akkor nyer olvasókat, szeretőket, vevőket – s ha csak ennyire mentünk: nyertünk győztünk”.⁶⁰ Másrészt feltűnő a Kritikai Lapokban, hogy a saját maguk által saját munkatársaikról, illetve az általuk kedvelt szerzőkről, pl. Vörösmartyról nem közöltek a lapban érdemi bírálatot.⁶¹ Ebből az elfogultságból következik, hogy minden kijelentésüket a karrierépítési törekvés szempontjából is érdemes szemügyre venni. Az álnevek által kínált lehetőség nem csupán ismeretelméleti szempontok érvényesítésének tekinthető, hanem a pozíciószerezés eszközeként is értelmezhető. Bajzáék elképzelése azonban a tudományos diskurzus megindulásának alapvető feltétele mellett számukra pozíciót, hatalmat és vitapartnereket eredményezett.⁶² Az areopagusi tribunal eme koncepciójában Almási Balogh Pál jó szemmel fedezte fel a hatalmi törekvést: „ugy látszik, hogy e' kritikai egyesületnek célja: a' magyar földön egy uj módi literaturai Femgerichtet felállítani, mellynek álarcos tagjai minden, kit lehet 's kit akarnak, magok elébe hurczolván, halálos csapásokkal illessenek, 's így magokat egy határtalan szabad kényü, gőgös és gunyos kritikának délczeg tribunáljába helyezhessék”.⁶³

58 BAJZA, *Vezérszó*, i. m., IX.

59 Bajza Kazinczynak, 1831. márc. 10. = BAJZA, *Levelek...*, i. m., 55.

60 Toldy Bajzának, 1826. jan. 21. = BAJZA–TOLDY, i. m., 277.

61 DÁVIDHÁZI, „*Semmi előzetes...*”, i. m., 178.

62 KÖLCSEY, *Irodalmi kritikák...*, i. m., 265–279.

63 ALMÁSI BALOGH, i. m., 117.

2. 3. 2. „Hiszem, tudom, hogy ez a' pseudonimus G... engem szeret” Kísérlet a szeretet érzésétől való megszabadulásra a Pyrker-pörben

Toldy 1831-ben G. szignó alá rejtőzve írt recenziója indította el azt a pört, amelynek témája a Pyrker János László egri érsek *Perlen die heiligen Vorzeit* című eposzának Kazinczy-féle prózafordítása volt. Bajza törekvéseinek megfelelően ezt a bírálatot a német származású Toldy készítette, aki már választott szerzői nevével is kifejezésre jutatta asszimilációs törekvéseit, amelyek tökéletesen ellentétes irányúak voltak a Pyrker által képviselt birodalmi patriotizmussal.⁶⁴ A kétnyelvű Pyrker leginkább azzal hívta fel magára a Kritikai Lapok munkatársainak figyelmét, hogy „egy idegen nemzet' nyelvét, költését és hőseit, dicsőíteni jónak találhatá”, és „egy magyar, kinek bölcsőjét Muza rengeté, szűkebbnek ítélte nyelvét, mint hogy nagy szellemének benne hangokat találjon, silányabbnak mint hogy teremtményei' méltóságának megfelelőjen”. Továbbá Toldy Kazinczy fordítási gyakorlatát azért ítélte el, mert prózában és nem verses formában ültette át a német hexameterekből álló eposzt.⁶⁵

A kritikusi beszédpozíció elfoglalását Toldy szorosán összekötötte az álnévhasználattal, ami biztosíthatta számára saját igazsága következmények nélküli kimondását. Ezt az alapelvét 1826-ban ujjongva a következőképpen fogalmazza meg Bajzának:

[é]ddig kímélnem kelle magamat, hogy meg ne támadjanak; mert melly nevem volt a literatúrában az volt az *életben* is! Most egészen máskép áll a dolog, mert literátori nevem megtámadásával ép marad életbeli nevem! S innen mennyi bátorság! mennyi szabadság! [...] Eddig magam is a mívbírák ítélete alá estem, most én hagyom íróinkat magam előtt elvonulni, s nem lesz, kit nem fognék illetni, akár jóval akár ballal. Mondám hogy sohasem fogok felelni senkinek sem: azt Schedel mondta, s meg is tartotta; literátori létem most egészen más féle jelentést nyert.⁶⁶

A fentebbi idézetben arra hívta fel barátja figyelmét, hogy a saját névvel való publikálás veszélyt jelent a szerzőre, ellenben a szabad és változatos szerzői névhasználat lehetővé teszi új, különböző identitások létrehozását, amelyek kijelentései nem kötik adott szavához, és nem hozzák kellemetlen helyzetbe valódi énjét. Ezen felismerését alapvetően az 1826-ban létrehozott Toldy-maszk kínálta lehetőségek indukálták, viszont hamarosan felfedezte a változatos álnévhasználatban való lehetőségeket is. Mivel a szeretett és nagy tekintélyű Kazinczy előtt ismeretes volt választott szerzői neve,⁶⁷ ezért bírálatát G. szignóval közölte. Úgy vélte, hogy ezáltal nemcsak a saját elfogultságaitól mentes nézőpontot alakított ki, de lehetővé tette azt is, hogy mind polgári (Schedel), mind friss

64 FRIED ISTVÁN, *Kazinczy Ferenc (ön)kanonizálásának esélyei: Vita, kisajátítás, ellenkezés Kazinczy életének végső fázisában*, It, 2014/1, 5, 12.

65 G. [TOLDY Ferenc], *A' Szent Hajdan' Gyöngyei. Felső-Eőri Pyrker László Patriarcha Egri Érsek után Kazinczy Ferencz. Budán a' Pesti magyar Kir. Egyetem' műhelyében. MDCCCXXX. Nagy 8ad r. LVIII. És 260 l. a' költő' képével*, KrL, 1831/1, 14–16, 18.

66 Toldy Bajzának, 1826. jún. 22. = BAJZA–TOLDY, i. m., 321.

67 DÁVIDHÁZI, *Egy nemzeti...*, i. m., 331–333; 339–346.

írói nevét (Toldy) saját igazsága közlésével ne sodorja veszélybe. Ennek érdekében a G. áljellel egy újabb identitást alakított ki, mely lehetővé tette számára az elfogulatlan bírálatot. A fokozatosan Pyrker-pörré terebélyesedő vitában Toldy újabb és újabb megjelenő hozzászólásait következetesen a G. pszeudonimával látta el, ezzel is fenntartva annak látszatát, hogy a szignó egy valódi személyt rejt, aki nem azonos vele.⁶⁸

Toldy eljárása az olvasók egy részét alaposan megtévesztette, ami tetten érhető Almási Balogh Pálnak a Kritikai Lapok első számáról írt 1832-es recenziójában is. Almási úgy mutatja be G.-t mint az „areopagusi titkos törvényszéknek egyik álarczos” tagját, aki tág teret enged a „legcsintalanabb szabdalásoknak és sértegetéseknek, mellyekre csak magának legkisebb alkalmat is vehet”, és szerinte az álneves író egyetlen célja a vagdalkozás.⁶⁹ Almási viszont pozitívan vélekedik a Kritikai Lapok első számában közvetlenül G. bírálatát követő recenzióról, amit Toldy Ferenc aláírással, Csaplovics János *Ungerns Vorzeit und Gegenwart, verglichen mit jener des Auslandes* című művéről írtak:

mind szellemére 's belátására, mind culturájára nézve különbözik álarczos bajtársától, 's kivéven a' már említett iskolás tónust, [...] mellyet az ugy nevezett kérlelhetetlen [...] kritikai szellem természet szerint szül alig lehet bírálatjában valamit lelni, a' miben egy valószerető, részrehajlatlan ember megbotránkozhatnék [...]. Megszégyeníti Bajzát, és sötét éj leplebe burkolozott álarczos társait azon illendő tónussal, mellyel másokról, sőt még ellenfeléről is szót teszen.⁷⁰

Almási megállapításaiival szemben látható, hogy a Toldy névvel ellátott recenzió sem kevésbé vitriolos, mint a másik: Toldy filológusi precizitással emeli ki Csaplovics tévedéseit, és igazítja őket helyre, valamint elmarasztalja azért, mert magyar íróként, akinek módjában állt a külföld előtt népszerűsíteni a nyelvet és a literatúrát, csak is ezek gyalázásra tellett. Toldy azért használja itt választott és 1826-tól a nyomtatott nyilvánosságban is rendszeresen feltűnő írói nevét, mivel Csaplovics korábban nyíltan kétségbe vonta létezését.⁷¹ Láthatóan egymást követően két olyan szöveg is szerepel a Kritikai Lapok első számában, mely ugyanabban a témában készült: egy magyarul (és németül is jól) tudó szerző a külföld és a haza előtt Toldyék szempontjából nem reprezentálta megfelelően a honi nyelvet és irodalmat, ami gyakorlatilag felért számukra a nemzetárulással. Míg Csaplovics lekicsinylő nézeteket közvetített a magyarságról a német közönség felé, addig Pyrker egyenesen németül írta eposzát, amivel megfosztotta a hazai közönséget a várva várt magyar nyelvű nagybeszélés megszületésétől.

68 Lásd G. [TOLDY], *i. m.*; Uő, *Felelet Kazinczynak*, KrL, 1833/2, 65–72; Uő, *Rumy ellen*, KrL, 1833/2, 94–111; Uő, *Szent történetek az ó és új testamentom' könyvei szerint. S. Patakon, nyomt. Nádaskay András által 1831. 8r VIII és 381 lap*, KrL, 1833/3, 99–106.

69 ALMÁSI BALOGH, *i. m.*, 121–123.

70 *Uo.*, 123.

71 TOLDY Ferenc, *Ungarns Vorzeit und Gegenwart, verglichen mit jener des Auslandes. Von Johan von Csaplovics, graefl. v. Schönborn'schen Rathe, mehr. löbl. Comitate Assessor (Aus dem Archiv f. Gesch., Staatenkunde, Literatur und Kunst besonders abgedruckt.) Wien, 1830. 8ad r. 160 lap*, KrL, 1831/1, 56.

Mindezt jelentősen árnyalta, hogy normasértőként és Pyrker gyakorlatának elismerőjeként belekeveredett az ügybe Kazinczy is, aki viszont sokkal közelebb állt Bajzához és Toldyhoz, mint a másik két író. Ez is indokolhatta, hogy az első recenzióban, ahol túlon túl sok személyes kötődés nehezítette az elfogulatlanság beszédpozíciójának felvételét, Toldy a G. szignó felvétele mellett döntött. Inkognitója fenntartásában pedig barátja és szerkesztője, Bajza következetesen segítette.⁷²

A pör során előkerült Toldy Kazinczy iránt érzett szeretete is, sőt ez az érzés a felek között komoly ütközőponttá vált, ami a szintén G. szignós *Felelet Kazinczynak* című cikkében is előkerült. Ezt az érzést az álnév felvételének segítségével igyekezett magától eltávolítani, hogy kritikai elfogulatlanságát meg tudja őrizni. A szeretet felemlegése arra utalhat, hogy igencsak küzdött az elfogulatlan bírálat létrehozásával. Toldy későbbi irodalomtörténeti munkássága során az akkor már évek óta halott Döbrentei Gáborhoz kötődő személyes ellenszenvétől (újraolvasással és önkorrekcióval) igyekezett megszabadulni, és elérni az elfogulatlanság pozícióját.⁷³ Amíg a századközep Toldyja egy már évtizedek óta használt néven publikált, addig itt a helyét kereső fiatalember inkább egy újabb név alá rejtett. Feltételezhető, hogy önmagában sem bízott eléggé, és tartott attól, hogy a nevével ellátott bírálatban sokkal inkább teret engedne saját alanyiségének. A kritikai objektivitás fenntartása érdekében azonban álnév mögé rejtőzött, és hangsúlyozta elfogulatlan pozíciójának fenntartását, ezért nem engedte, hogy „Kazinczy tündér nyelve” ettől eltántorítsa. Ezen törekvések miatt utasította vissza a széphalmi mester vádjait az igazságtalansággal és a tiszteletlenséggel kapcsolatban.⁷⁴ Kazinczy Bajzától hiába tudakolódzott G. kiléte felől, azt a szerkesztő a Kritikai Lapok elveihez ragaszkodva nem fedte fel előtte. Azonban mindvégig sejtette, de bizonyosan nem tudta, hogy a bírálatot Toldy írta.⁷⁵ Kazinczy a szeretet kérdése kapcsán azonban így nyilatkozik: „[h]iszem, tudom, hogy ez a' pseudonimus G... engem szeret; megbecsülhetetlen jeleit adta erántam barátságának, 's örömmel vetem mellé, hogy azt tőle és az Uraktól érdemlettem is; de meg nem foghatom, hogy a' ki engem szeret, mint bánhat így velem”.⁷⁶ Továbbá kifogásolta, hogy az ifjak az általa kedvelt Pyrkert bántották.⁷⁷ Bajza őszintén meglepődött a példaképnek tartott Kazinczy hallgatásra biztató válaszában, amelyekkel a nyugalom érdekében gyakorlatilag hajlandónak bizonyult felszámolni a bírói-kritikusi beszédpozíciót, melyet saját recenziói gyakorlatában határozottan érvényesített.⁷⁸

Az elfogulatlan kritikusi beszédpozíció felvételéhez Toldynak szüksége volt a G. áljellel jelzett identitás kialakításához, hogy megbírálhassa Pyrkert és Kazinczyt. A pör későbbi szakaszában pedig elengedhetetlen volt ennek a személyiségnek a fenntartá-

72 Bajza Kazinczynak, 1831. márc. 10. = BAJZA, *Levelek...*, i. m., 49; Bajza Kazinczynak, 1830. dec. 30. = *KazLev*, XXI, 438.

73 DÁVIDHÁZI, „*Semmi előzetes...*”, i. m., 170–171.

74 KAZINCZY Ferenc, *Igazítás*, TudGyűjt, 1831/2, 126; G. [TOLDY], *Felelet Kazinczynak*, i. m., 65–66.

75 FRIED, i. m., 7; Bajza Kazinczynak, 1831. márc. 10. = BAJZA, *Levelek...*, i. m., 53.

76 Kazinczy Fenyéry Gyulának (a továbbiakban: Fenyéry), 1831. márc. 8. = *KazLev*, XXI, 473.

77 Kazinczy Fenyérynek, 1831. márc. 8. = *KazLev*, XXI, 473.

78 Bajza Kazinczynak, 1831. márc. 10. = BAJZA, *Levelek...*, i. m., 49, 53.

sa, noha az információáramlásnak köszönhetően gyanítható volt, hogy ki(k) is állnak a bíráló mögött. Kazinczy kénytelen volt szembesülni azzal, hogy az ő és a fiatalok útja végérvényesen elvált egymástól. Az álnév, aminek meg kellett volna védenie a kritikust, nem töltötte be a maga szerepét: G. mégsem vált önálló, Toldyval össze nem téveszthető identitássá, ami a valódi személy „lelepleződését” követően a vitában érintettek közötti kapcsolat megromlásához vezetett. Kazinczy nem sokkal később bekövetkezett váratlan halála pedig feloldhatatlan, további életét beárnyékoló büntudatot generált Toldyban.⁷⁹

3. A tanító kritika és a szerzői névhasználat

A korszakban a kritika egyik legfontosabb céljának a nevelő funkciót tekintették, amit alapvetően korrekciós eljárásként értelmeztek. Ezt a szerepet Döbrentei Gábor úgy fogalmazta meg, hogy a recenzió az egyes íróknak megmutatja, hogy „mitől kelljen örizkedni”, ugyanakkor a „tévedezhetőt más nemesebbre ingerli”. Mindezzel a látszólag az egyedire vonatkozó tevékenységgel a kritikus gyakorlatilag az egész nemzetet tanítja, hiszen mások „az előbbieknél kimutatott hibáiktól izetlenségeiktől magokat vigyázva óvhatják”.⁸⁰ A tanító kritikától elválaszthatatlan a kanonizáció gyakorlata, amely biztosíthatja, hogy az olvasók értesüljenek róla, melyek azok a művek, amelyek abszolút kerülendők, illetve melyek azok, amelyek a saját és a nemzet képzéséhez (Bildung) tevékenyen hozzájárulnak. A tanító kritika gyakorlatában azonban különböző pedagógiai eljárások jelentek meg. Az 1826-os Élet és Literatúrában gróf Desseffy József ezek egyik típusát a következőképpen különbözteti meg: „[ó]va, kény nélkül, kimélléssel, és tsak mintegy elhintve hordjuk elő ítéleteinket; jól érezvén hogy könnyebb a’ mustrálgatás a’ teremtésnél; hogy Literaturánk’ mostani állásában inkább sarkantyúra szorultunk, mint sem ostorra, és hogy ott’ is, a’ hol vesszőskére lenne szükség: tanátsosabb legyinteni, mint vesszőzni”.⁸¹ A gróf a korabeli evolucionista irodalomfejlődési elmélettel egyetértve⁸² a kímélő, ösztönző, a műveket a nemzeti irodalom fejlődéstörténetének narratívájában és a képzésművésztükreben értelmező bírálatok írását szorgalmazta.⁸³ Az említett sarkantyú-metaforával jelzett recenziótípus mögött azonban feltűnik az ostorral és vesszővel jelképezett, ám kifejtetlenül hagyott másik módszer is, mely a Desseffy preferálta kritikusi gyakorlattal szemben keményebb hangvételt és szigorúbb ítélethozatalt sejtet.

Kölcsey *A’ kritikáról* szóló tanulmányában Desseffy korábbi megjegyzésére reflektálva szintén említi a sarkantyú, valamint az ostorral azonos jelentést hordozó korbács

79 DÁVIDHÁZI, *Egy nemzeti...*, i. m., 252–254.

80 DÖBRENTEI, i. m., 169–170.

81 DESSEFFY József, *[Cím nélkül]*, ÉLit, 1826/1, 306.

82 CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség?: Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Bp., Akadémiai, 1990 (Irodalomtudomány és Kritika), 252–253; BERZSENYI, *A’ Kritikáról...*, i. m., 496–497.

83 Vö. FÓRIZS Gergely, *„Álpeseken Álpesek emelkednek”: A képzés eszménye Berzsenyi elméleti szövegeiben*, Bp., Universitas, 2009 (Klasszikusok), 58–60.

metaforáját: „[a]z ellenvetés [tudniillik a recenziók ellen] [...] már évek előtt megtétett mert [...] kezdő literatúrában mint ez a' miénk, nem korbácsra, az az részrehajlatlan megítélésre, hanem sarkantyúra, az az (ha jól értjük) éljen-kiabálásra és díjosztásra van szükség. Olly állítás, a' mit vagy nem érték, vagy nem hihetek.”⁸⁴ Kölcsey szerint csakis a korbácsoló recenzensi gyakorlatnak lehet létjogosultsága, ami értelmezésében egyenlő a részrehajlatlan megítéléssel, mely a feltételezett végső tökéletességgel való összemérésen alapul. Pontosan ezt róttá fel tanulmányában Toldynak, aki érzékelt, hogy Vörösmarty eposzai csak megközelíteni látszanak a tökéletességet, de ennek okát nem adta meg.⁸⁵ Kölcsey az elfogulatlan ítélet jegyében teszi fel a sarkantyúzó gyakorlatot firtató kérdését is: „mi hasznosabb, az e, hogy a' hiában fáradozókat vagy némán nézzük, vagy vigasztalásúl tapsainkkal enyhítsük? Vagy az, hogy komolyan vizsgáljuk-meg mi okozta legyen munkáiknak a' sikertelenséget?”⁸⁶ A sarkantyúzó gyakorlat számára értelmezhetetlen vagy legalábbis hitelt nem érdemlő megfontolásokból indult ki. Ebből a nézőpontból a folyóirat-kritikában elképzelhetetlennek tartja a sarkantyúzó kritikát, és azt vallja, hogy azt csakis a „közönség javallásában” érdemelhetik ki a kitűnő és népszerű szerzők.⁸⁷

Dessewffy és Kölcsey meglátásai azzal a tanulással szolgálnak, hogy a korabeli gondolkodásban a tanító recenzióknak legalább két, egymástól különböző módozata, a sarkantyúzó és a korbácsoló kritika létezett, amelyek egymástól eltérő módon tekintettek a bíráló feladatára. A korszakban a kritikák az írók saját nevével, névtelenül vagy éppen álnévvel egyaránt megjelenhettek. Ezt a változatosságot egyrészt a kritikák népszerűtlenségével magyarázhatjuk, ami miatt kevésbé nyertek teret a hazai sajtóban, habár már a 18. századi magyar lapokban (pl. a Magyar Hírmondóban) is feltűntek. A századforduló rövid életű kezdeményezéseit követően (pl. Orpheus, Magyar Museum) fokozatosan kiszorultak a honi folyóiratokból. Ez a műfaj szempontjából kedvezőtlen állapot az 1814-ben megjelenő Erdélyi Muséummal, illetve az 1817-ben induló Tudományos Gyűjteménnyel változott meg, mivel ezek a folyóiratok lehetővé tették, hogy a recenziók ismételten megjelenjenek a hazai sajtóban. Az 1814-ig fennálló állapotok azonban arra kényszerítették a hazai kritikásokat, hogy bírálataikat az erre nyitottabb külföldi, döntően osztrák és német lapokban (pl. a bécsi *Annalen der Literatur und Kunst in den Oesterreichischen Kaiserthum*ban vagy a lipcsei *Allgemeine Literatur-Zeitung*ban) jelentessék meg. A külföldi lapok azonban alapvetően nem ragaszkodtak ahhoz, hogy a recenziók a szerző saját nevével jelenjenek meg.⁸⁸ Az itt dívó szokás átvétele részben magyarázatot adhat a hazai kritikák névtelenségére. Azonban úgy vélem, hogy a hazai gyakorlatban nemcsak a műfaj népszerűtlensége vagy a külföldi praxis játszott szerepet, hanem a kritikák által betölteni kívánt tanítói célkitűzések is. A sar-

84 KÖLCSEY, *A' kritikáról*, i. m., 17.

85 *Uo.*, 36; SCHEDEL Ferenc, *Historischer Ueberblick der epischen Literatur der Ungarn*, Iris, 1825/52–53, 207–218.

86 KÖLCSEY, *A' kritikáról*, i. m., 37.

87 *Uo.*, 17–18.

88 BÍRÓ Ferenc, *A legnagyobb pennaháború: Kazinczy Ferenc és a nyelvkérdés*, Bp., Argumentum, 2010, 599; HÁSZ-FEHÉR, *Elkülönülő...*, i. m., 39–40, 51–52, 77.

kantyúzó és a korbácsoló kritika törekvései és normái ugyanis szintén okot szolgáltatottak az álneves vagy a névtelen közlésre. Ezt mutatják a Tudományos Gyűjteményben megjelent sarkantyúzó recenziók, vagy éppen a korbácsoló kritika sajátosságait a Szemere Pál, Horvát István és Vitkovics Mihály által a Czinke Ferenc Új Holmijáról Képlaki Vilhelm álnéven írt 1810-ben megjelent, példaértékűnek tekinthető bíráló is. Az 1810-es években a Tudományos Gyűjteményben Szemere a Képlaki álnév franciás verziójával, a Quaipelequis-val és ennek Q. rövidítésével látta el recenzióit.⁸⁹ Mindez jól mutatja, hogy az 1817–1841 között működő Tudományos Gyűjtemény a kritika aktuális megítélésétől függetlenül lehetővé tette a névtelen, álneves vagy saját névvel ellátott, eltérő pedagógiai gyakorlatot képviselő bírálókat közlését.⁹⁰

A névhasználatot azonban meghatározta az aktuális szerkesztőségi gyakorlat is. A folyóirat első három évében, vagyis a Fejér György névvel fémjelzett korszakban (1817–1819) a kritikák zöme álnévvvel és névtelenül jelent meg. Thaisz András (1819–1827) szerkesztősége alatt ez a tendencia azonban jelentősen megváltozott: a bírálókat száma visszaesett, illetve az itt közölt kritikák nagy részét a szerkesztő maga írta, és saját nevével publikálta. Ennek oka lehetett egyrészt a recenziókkal való ellenézés kulminálódása, másrészt újabb kritikákat közlő sajtóorgánumok (Felső Magyar Országai Minerva, Élet és Literatura) színre lépése is.⁹¹ A Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségi cikkei alapvetően segítettek az olvasót abban, hogy saját maga is felfedhesse a recenziók szerzőit. Erre is szolgálhattak azok a reprezentációs célú repertóriumok, amelyekben név szerint felsorolták a folyóirat patrónusait és a szerzőit, megköszönve nekik a hazai tudományosságért tett erőfeszítéseiket.⁹² Az olvasónak azonban akár komoly fejtörést is okozhatott az anonimitás, főleg, hogy ha a szerzők a tudatos megítélésért tüzték ki célul (például Kazinczy komoly erőfeszítések ellenére sem tudta feloldani a Füredi Vida álnévet).⁹³

3. 1. A sarkantyúzó kritika és a szerzői névhasználat

A sarkantyúzó kritika esetében a névrejtés nem volt különösebben indokolt, így az sokkal inkább igazodhatott az adott folyóiratban uralkodó szokásokhoz, illetve a szerkesztőségi elvárásokhoz. A név tudatos elrejtését csupán a korabeli társadalmi normák indokolhatták a sarkantyúzó bírálókat esetében, viszont a vizsgált recenziók kapcsán nem találok ilyen jellegű megfontolásokra való közvetlen hivatkozással. Ellenben a korszak kritikaelméleteiben a probléma hangsúlyosan jelent meg, ami annak köszön-

89 QUAIPELAQUIS [SZEMERE Pál], *Az ifjú Szószóllók gyűlése a' nyelvek ügyében Moháts mezején*, TudGyűjt, 1819/8, 108–110; Q. [SZEMERE Pál], *Eredeti Magyar Románok I. Darab Palugyay Története. Pesten Eggenberger József boltjában. 1807*, TudGyűjt, 1818/9, 67–70.

90 [THAISZ András], *A' Redactionnak Jelentése*, TudGyűjt, 1821/6, 131.

91 CSÉCS Teréz, *A Tudományos Gyűjtemény (1817–1841) repertórium*, Győr, Xantus János Múzeum–Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Győri Levéltára, 1998.

92 THAISZ András, *Az 1821-dik eszt. Tudományos Gyűjtemény XII. köteteinek átnézése 's Foglalatja: az azokban elő adott tárgyaknak rende szerint*, TudGyűjt, 1822/1, 102–104.

93 CZIFRA, *Kazinczy Ferenc...*, i. m., 73–74.

hető, hogy a kortárs befogadók többnyire nem tettek különbséget a dicsérő recenzió és a magasabb esztétikai igényt felmutató sarkantyúzó bírálatok között.

A túlzott dicséret problémája azonban nem újdonság a Tudományos Gyűjtemény korában, hiszen már a 18. században Ráth Mátyás, a Magyar Hírmondó szerkesztője is szembesült azzal, hogy mind a dicsérő, mind a bíráló megjegyzések egyaránt kiválthatják az olvasó ellenszenvét, ezért a recenzensnek ügyesen kell egyensúlyoznia, hogy kitűzött tanító céljait megvalósítsa, és elkerülje az elfogultság vádját. A korabeli társadalmi normák szerint a nyilvánosság előtt történő túlzott dicséret férfiatlan cselekedetnek számított, így ajánlott volt elkerülni.⁹⁴ Erre mutatnak rá az olyan korabeli vélemények, mint Füredi Vidaé, aki számára az „érdemeken felyül” dicsérés lesz az egyik ok a gyalázkodó hangvételű bírálatok mellett, hogy egy tudós társaság kompetenciájába utalja a recenziálás jogát.⁹⁵ A Nagy Gábornak 1812-ben írt levelében Kazinczy a dicsérő recenziókon szintén ezt kéri számon:

[e]ngem ezek a Recensensek [értsd: a *Tövisek és virágok* névtelen bírálói⁹⁶] agyon magasztalnak. Már protestáltam ellene. [...] Készebb vagyok a' gyengéded taszigálást szenvedni mint az illy mértéktelen magasztalást. [...] Én azért óhajtom barátimtól – az olly barátaimtól, a' kik hozhatnak ítéletet, – a' gáncsot hallani, hogy munkám piszkot ne hozzon reám.⁹⁷

Kazinczy elsődlegesen esztétikai és kritikai meggyőződése miatt szeretett volna keményebb véleményeket kapni epigrammagyűjteményéről. Úgy vélte, hogy a pusztán dicsérő, nem kellőképpen alapos, névtelen bírálat ugyanúgy árt a szerzőnek, mintha a recenzens vállalta volna a saját nevét is. Füredi a későbbiekben azzal vádolta meg Kazinczyt, aki az *Annalenben* szintén gyakran publikált névtelen recenziókat, hogy az anonim bírálatokat saját maga tömjénezésére használja fel.⁹⁸ Valójában Rumytól származott a Füredi által kifogásolt cikk, melyben Kazinczyt a magyarok egyetlen klasszikus írójaként említi. A széphalmi mester azonban nem értette az álneves szerző utalását, mindenesetre évekkel később arra kérte Rumyt, hogy ne írjon róla többé dicsérő recenziót.⁹⁹

A Δ áljelű szerző 1823-ban arra az álláspontra helyezkedik, hogy a feddő recenzióknál „gyanúsabbnak” látszik a dicséret, mivel ennél és a „helyben hagyásnál” is fel-

94 RÁTH Mátyás, *Tudományra való dolgok*, MHirm, 1782/98, 779; HÁSZ-FEHÉR, *Elkülönülő...*, i. m., 42.

95 FÜREDI, i. m., 11.

96 [KIS János], *Széphalom: Tövisek és Virágok. (Dornen und Blumen.) 1811. 52. S. 8. (Mit dem Motto aut Goethe: Werke des Geists und der Kunst sind für den Pöbel nicht da.)*, AnnLitKunst, 1811/6, 317–328; [RUMY Károly György], *Széphalom, (Patak, b. Nádaskai): Tövisek és Virágok. (Dornen und Blumen.) 1811. 54. S. 8, AllgLitZ, 1812/2, 31–32.*

97 Kazinczy Nagy Gábornak, 1812. márc. 23. = *KazLev*, IX, 355–356.

98 FÜREDI, i. m., 13.

99 [RUMY Károly György], *Budae, typis Regiae Universitatis Hungaricae: Conspectus Reipublicae Litterariae in Hungaria ab initiis regni ad nostra usque tempora delineatus a Paulo (Paulo) Wallaszky. Editi altera auctoir et emendatioe. 1808. 8maj. p. XX et 586, ausser dem Index*, AnnLitKunst, 1811/11, 211; Kazinczy Romy Károly Györgynek (a továbbiakban: Romy), 1819. jan. 2. = *KazLev*, XVI, 269; CZIFRA, *Kazinczy Ferenc...*, i. m., 92.

merülhet az elfogultság vádja. Figyelemre méltó, ahogyan a korábban pusztán dicsérő kategóriával szemben Δ elkülöníti a megerősítő és a pusztán tömjénező bírálatokat, amelyeket szerinte ugyanolyan ellenszenvvel és óvatossággal kezeltek az olvasók. Pontosán emiatt javasolja a recenzensek szabad névválasztását, hogy azok az anonimitás védelmében közölhessék véleményüket. Ugyanakkor nem tartja szerencsésnek a bíráló megismerését sem, hiszen az alacsonyabb presztízsű, akár fiatalabb és képzetlenebb kritikus dicsérete kellemetlen lehetett a szerző számára.¹⁰⁰ Ez a megállapítás szöges ellentéte Kazinczyénak. Δ szemszögéből azonban logikusnak tűnik, hogy a recensens a sarkantyúzó (itt: helyben hagyó) recenziótípusban is inkább vállalja a névtelenséget. A Tudományos Gyűjteményben általam vizsgált sarkantyúzó kritikák közül jó pár az adott terület szakértőjéhez, illetve társadalmi és irodalmi presztízzsel bíró szerzőihez köthető, akikre későbbi keletkezése miatt nem is hathattak Δ kritikaelméleti fejtegetései. Közülük gróf Teleki József vagy Schedius Lajos az itt megjelent bírázataikat egyaránt monogrammal látták el. Ha Δ felől olvassuk a recenziókat, akkor Teleki és Schedius pozíciónak köszönhetően bárkiről elmondhatta véleményét, anélkül, hogy ezzel szégyent hozott volna az írókra vagy saját magára. A sarkantyúzó bírálatokhoz is kötődő ellenszenv miatt azonban fontos nagyobb figyelmet fordítani ezek félreértett, komoly esztétikai és kritikai megfontolásokkal igazolt adoratív és affirmatív vonásainak is.

Kassai József szerencsi plébános grammatikájáról Teleki a következőképpen ír:

[k]öszönettel tartozunk tehát minden hazánkfianak, kik a' szép nyelvünk el rejtett titkainak felfedezésében fáradoznak [...]. A' jelen való munka Szerzőjének pedig anyival nagyobb köszönettel tartozunk, mivel nem elégedvén meg egy olly Grammatikának írásával melly a' tanítók 's tanulóktól az alsóbb oskolákba egyaránt használtathatik [...] nyelvünk rejtekeibe mélyebben ereszkedik, 's több esztendei gondolkodásainak, hosszas fáradságainak gyümölcstét közlé velünk.¹⁰¹

A gróf az adoráció során láthatóan nemcsak az aktuális mű szerzőjét tüntette ki, hanem a magyar nyelvvel korábban foglalkozók összességét is. Teszi ezt annak ellenére, hogy a műről kedvezőtlen véleménye van, de az afirmáció jegyében igyekszik megerősíteni az itt látható gyakorlatot, és példaként állítani a nemzet elé, annak érdekében, hogy a hazai szerzőket hasonló törekvésekre motiválja.¹⁰² Kassai eredményeit pedig beemeli a „Sylvester idejétől fogva nyomtatásban ki jött [...] nyelvtanító”¹⁰³ könyveink kánonába, miközben a műre mint a hazai tudományosság aktuális állapotára tekint. Ezt serkentette azzal is, hogy a jövő nemzedékek magyar tudósai számára felvetette azokat a kutatási célokat, amelyek irányába a honi nyelvtudománynak tovább kellene

100 Δ [PREPELICZAY], i. m., 48–50.

101 T. J. [TELEKI József], *Magyar nyelv tanító Könyv, melly a' Magyar Beszédnek, és írásnak szabásait megítélve, gántsolva, és megválasztva adja elé. Írá Szerents Várossának Plébánossa, Kassai Jósef. S. Patakon 1817. Nádaskay András betűivel 468. l. középszerű 8-ad rétbén 14. tabellákkal*, TudGyűjt, 1818/10, 74.

102 Uo., 85–86.

103 Uo., 73.

vizsgálódnia.¹⁰⁴ Tóth Pál saját névvel ellátott, Sipos Pál prédikációgyűjteményéről szóló recenziójában hasonló elveket érvényesített, amikor a prédikáció műfajának hazai alakulástörténetében helyezte el a vizsgált kötetet. Ebben a narratívában a szerzők egyre nagyobb figyelmet szentelnek a műfajtól elvárt egyszerűségnek, illetve a közérthetőségnek, és „[e]zeknek érdemeikben osztozik a’ mi Szerzőnk is”, aki hiányosságai ellenére is követendő példaként jelenik meg az olvasók előtt.¹⁰⁵

A sarkantyúzós kritikák azonban nem mentesek az olvasók által kifogásolt, magasztaló attitűdtől sem. Így Teleki a *Bártfai levelekről* szólva Dessewffyben nemcsak a „tudós”¹⁰⁶ grófot, de egyenesen „hazánk érdemes szószollóját, és másainak kedveltjét” tiszteli, akinek művéből kitetszik „szélesen kitsapó elmeje, az emberi társaság szokásaival, gondolkozása módjával való mély esmértsége, az Országi alkotmányok mi-voltában való jártassága, kivált pedig buzgó hazafiérése”, akinek a segítségével „az emberiség titkos belső életének felfedezése” lehetségessé válik. Ráadásul művével Sterne alkotását, „hidegebb originálját nem tsak elérte, hanem felyült is haladta”.¹⁰⁷ Ezekkel a kijelentésekkel a nemzet előtti nyilvánosságban azt kívánta érzékeltetni, hogy a hazai irodalom is képes felvonultatni olyan kitűnő szerzőket és műveket, amelyek felvehetik a versenyt a külföldi alkotókkal. Ezzel a törekvéssel pedig nem egyszerűen a Tudományos Gyűjtemény antirecenzióira jellemző attitűdöt érvényesítette, amelyekben cáfolták a külföldi lapokban a hazai irodalom eredményeit kisebbitő kritikákat, hanem sokkal inkább a hazai olvasók ösztönzésére szolgáltak.¹⁰⁸

Az afirmáció és az adoráció nemcsak az írókat érintette, hanem külön foglalkozott a mecénásokkal és a kiadókkal, méghozzá abból a megfontolásból, hogy a hazai tudományosság és irodalom elősegítése rajtuk is múlik. Ennek jegyében Teleki megköszönte báró Szepesy Ignác egri kanonoknak a Kassai munkáját támogató tevékenységét. Mindezt arra használta fel, hogy az egyházi rend tagjait ösztönözze a hazai tudományosság támogatására.¹⁰⁹ A recenziók a kiadókat gyakran nevesítik, mint például Trattner, akinek „Hazánk oly sok honyi nyelvünkben írt tudományos művek”, és most ezen munkátska kiadásáért is, köszönettel tartozik”.¹¹⁰ viszont nem felejtik el a hiányosságokat sem. Az elkészült művek ugyanis gyakran rossz papíron, sok sajtóhibával,

104 Uo., 85–86.

105 TÓTH PÁL, *A’ Magyar Országi Helvétziai Vallástételt követő Oskolai Tanitók’ Tárháza, melyben találatnak a’ nevezett személyek’ szükségieizh alkalmaztatott Templombéli és Halotti Prédikáziók, Oratziók, és Bútsúztató Versek, Készítette Sipos Jó’sef, Prédikátor, e . i. sz . a’ Helv. Vallás-tételt követők Szentesi Oskolájában első Tanitó. 294 lap, TudGyűjt, 1818/7, 103–104, 106.*

106 T. J. [TELEKI József], *Bártfai Levelek, írta Döbrönte Gáborhoz Erdélybe Gróf Désöfi Jó’sef 1817-ben S. Patakon, nyomtatott (nyomatott) Nádaskay András által 1818, közép 8-ad rétbén. — 200 l., TudGyűjt, 1819/6, 82.*

107 Uo., 78–79, 81.

108 Vö. THAISZ András, *Az 1820-dik esztendei Tudományos Gyűjteménynek Altnézése, Foglalatja és az abban dolgozott T. T. Írók’ neveinek Feljegyzése, a’ Magyar nyelv’ előmozdításának szükséges vóltáról közbe vetett némelly gondolatokkal, és a Redactiónak Jelentésével együtt, TudGyűjt, 1821/2, 83–98.*

109 T. J. [TELEKI], *Magyar nyelv... i. m., 86.*

110 T. I. [TELEKI József], *Az Esküvés, szomor (szomorú) Játék öt felvonásban, szerzette G. J. kiadta Dömötör Miklós... Pest, Trattner János Tamás, 1817. VIII. 99. l. nagy 8-ad rétbé, TudGyűjt, 1817/6, 94.*

kevésbé kielégítő kivitelben, „mesterség nélkül készült” címmetszéssel kerülnek az olvasók kezébe. Teleki ennek orvoslását fontosnak tartotta, hiszen a minőségi könyvkiadás gyönyörködteti a befogadót, és nem hagyja elkalandozni a figyelmet, amivel hozzájárult a Bildung kiteljesedéséhez.¹¹¹

A sarkantyúzó kritikák nemcsak motiválták a szerzőket, hanem hozzájárultak esztétikai képzésükhöz is, aminek érdekében a recenziókban rögzítették azokat az elveket, amelyek alapján meghozták ítéleteiket. Teleki a szabályokat figyelembe véve értékelte Gombos Imre, valamint Kisfaludy Károly drámáit az érzelmek kifejezése, a karakterfestés, a történeti hűség, a beszéd és a nyelvhasználat szempontjai alapján. Az olvasó így egyaránt láthatott egy esztétikai-kritikai szempontrendszert, illetve annak szövegközeli elemzésekkel végzett alkalmazását. Teleki ezzel is segítette az alkotókat, hogy a jövőbeli műveiket a közölt megfontolások figyelembevételével hozzák létre.¹¹² Ezek a recenziók azonban a kritikuskok tanítására is kiemelt figyelmet fordítottak, így például a sarkantyúzó gyakorlatra jellemző szövegközeli elemzést is hangsúlyozták. Erre hívta fel a figyelmet Tóth Pál, amikor megfedte Kölcseyt a Csokonairól írt recenziója kapcsán, amiért elsődlegesen a debreceni író személyével foglalkozott, ahelyett, hogy inkább a *Halotti versek*nek szentelt volna nagyobb figyelmet, ezért recenziói gyakorlata nem lehetett követésre méltó.¹¹³ Ugyanakkor már a kritikusok szempontokat gazdagító megjegyzésekkel is találkozunk ezekben a bírálatokban. Ezt példázza az X. szignójú szerző kritikája is, amikor Pálffy Sámuel *Zomillájáról* írva a következőképpen nyilatkozik: „minden Románt két szempontra, az az a' mulattatásra és erköltsi tulajdonságokra nézve kell meg itélnünk”.¹¹⁴ A recenzens azért hangsúlyozza az *utile et dulce* elvét, hogy rögzítse és nyomatékosítsa a románok megítélésének általa javasolt konvencióját.

Dessewffy *Bártfai levelek* című művének bírálatát Teleki már nem egy esztétikai rendszer, hanem Sterne *Érzelmes utazása* alapján végezte el. Az angol szerző könyvére ugyanis mint a *Bártfai levelek* mintájára tekint: „eggyes jegyzetei majd minden pallérozottabb nyelveken, majd minden mivelteb embereknek kezeiken forgani mind e' mai napig sem szüntek meg”.¹¹⁵ A Tudományos Gyűjteményben közölt sarkantyúzó bírálatokban hasonló, de kevésbé direkt tanító szerepet töltöttek be a követésre javasolt, megbírált művekből vett idézetek is. Kisfaludy Sándor *Hunyadi Jánosáról* írt bírálatában Schedius a hazafiság érzésének illusztrálására teljes egészében idézte a dráma *Hazafi* című betétversét.¹¹⁶

111 T. J. [TELEKI], *Magyar nyelv...*, i. m., 86; T. I. [TELEKI], i. m., 94; T. J. [TELEKI], *Bártfai Levelek...*, i. m., 84–85.

112 T. I. [TELEKI], i. m., 86–88; Uő, *Kemény Simon. Eredeti hazai dráma két Felvonásban. Barátság és Nagylelkűség. Eredeti Dráma. Írta Kisfaludi Kisfaludy Károly. Pesten, Trattner János Tamás betűivel. 1820. 61 l. nagy nyoltzadrétben*, TudGyűjt, 1822/2, 91.

113 TÓTH, i. m., 107–108.

114 X., *Könyv-esmeretetés. Zomilla. Az Erbia' Serzője Pálffy Sámuel által. Pest, Petr. Trattner Mátyás, 1824. TudGyűjt, 1825/8, 103.*

115 T. J. [TELEKI], *Bártfai Levelek...*, i. m., 78.

116 S. [SCHEDIUS Lajos János], *Hunyady János. Históriai Dráma. Írta Kisfaludi Kisfaludy Sándor. Budán, a Kir. Magy. Universitas betűivel. 1816. X. 308. lap 8, TudGyűjt, 1817/1, 105–106.*

A korszakban a legfinomabban fogalmazó kritika is kiválthatta a szerző haragját, ezért a sarkantyúzó bírálatok visszhangjára is érdemes figyelmet fordítani. Dessewffy a következőképpen reagál Teleki kritikájára Kazinczyhoz írt egyik levelében: „Bártfát akartam megesmertetni, nem pedig érzékenykedni felette.”¹¹⁷ Teljes mértékben elveti a Sterne-művel való hasonlatosságot, amit oda vezet vissza, hogy a kritikus figyelmetlenül tekintette át a művét, ahogyan helyteleníti azt is, hogy Teleki kifogásolta, hogy a külföldi neveket magyar kiejtés szerint írta át.¹¹⁸ Dessewffy viszont antikritikát nem tervez írni: „[h]alगतnom kell azonban, és fogok is, mert más részről megvesztegetett a vizsgáló sok dítsereteivel; a ki pedig azt mondja: hogy nem örvend a derék emberek' helybe hagyásán, nem szóll igazat.”¹¹⁹ Dessewffyvel szemben Kassai József azonban a Tudományos Gyűjteményben közli véleményét a recenzióról: „[v]égre az én legérdemesebb Mézténás Uramnak dítseretes említettését, 's magamnak is helyel helyel Nemzetem előtt nem gyaláztatásomat háláadatos köszönettel veszem T. J. Úrtól.”¹²⁰ Jól láthatóan sem a levelezésben, sem a folyóiratban megjelent antikritikák nem generáltak rendkívüli felháborodást. Az apróbb súrlódások, véleménykülönbségek nem alakultak durva vitává; az írók inkább megelégedtek teljesítményük méltatásával. Láthatóan a változatos névhasználat a gyakorlatban nem adott hozzá plusz értéket a sarkantyúzó recenziókhoz, habár a korabeli kritikaelméleti fejtegetésekben erre is javaslatot tettek. Az alapos és körültekintő, az adott teljesítményeket méltató és azokat a honi irodalom fejlődéstörténetében elhelyező kritikusi gyakorlat inkább pozitív fogadtatásra lelt, ami így joggal tölthette be tanítói szerepét.

3. 2. A korbácsoló kritika és a szerzői névhasználat

A sarkantyúzó kritikával szemben a korbácsoló elvet képviselők számára a recenzióírás a tudományos kutatáshoz hasonló tevékenység, amit elsődlegesen nem a megbízás motivált, hanem a közösség érdekei, s azt az eredményt várták tőle, hogy az írók nagyobb figyelemmel fogják elkészíteni jövőbeli munkáikat.¹²¹ A szerzővel szemben ugyanis rendkívül magas elvárásokat fogalmaztak meg, mint ahogyan arra Kölcsey a Berzsenyi-émlékbeszédben is utal: „költő nevet csak az érdemel, ki nemesített érzelmeket hordoz keblében, ki a természetre, az emberi szenvedelmekre vizsgáló tekintetet vete, ki a való életet magas szempontokból vevé fel, s dalát a szépnek és jónak, s az örök dicsőségnek szentelé, hogy általa minden ifjú kebel szent lángra gyúladjon”.¹²²

117 Dessewffy József (a továbbiakban: Dessewffy) Kazinczynak, 1819. aug. 25. = *KazLev* XVI, 494.

118 Dessewffy Kazinczynak, 1818. szept. 6. = *KazLev*, XVI, 502–503.

119 Dessewffy Kazinczynak, 1819. aug. 25. = *uo.*, 494.

120 KASSAI József, *Tudományos Torlás, vagy is az 1818. Esztendőbeli Tudományos Gyűjtemény X-dik Kötetében a' 73–86 lapig T. J. Úrnak vádjaira való barátságos felelet*, TudGyűjt, 1820/2, 118.

121 GYAPAY László, *Viták a kritikusi felhatalmazás körül = Historia litteraria a XVIII. században*, szerk. Csörsz Rumen István, HEGEDŰS Béla, TÜSKÉS Gábor, BRETZ Annamária, Bp., Universitas, 2006 (Irodalomtudomány és Kritika), 399–400.

122 KÖLCSEY Ferenc, *Emlékbeszéd Berzsenyi Dániel felett* = K. F. *Összes művei*, I, szerk. SZAUDER Józsefné, SZAUDER József, Bp., Szépirodalmi, 1960, 725.

Szavaiból kitetszik, hogy a költő szakrális feladatokat lát el, ha ennek betöltésére képtelen, akkor legfeljebb a „könyváros szűk zsoldjéért az almanachokba divatárukat készíttet”,¹²³ de az általa létrehozott művek nem tekinthetők irodalomnak. Mindebből látható, hogy a Kölcsey által képviselt kritikusi attitűd a szerzőn keresztül közelít a műhöz, sőt elsődlegesen őt teszi bírálat tárgyává, szemben a sarkantyúzós kritikái gyakorlat szövegcentrikus elemzésével. Kölcsey ezen kritikusi attitűdjét már 1815-ben megfogalmazza Döbrenteinnek írt levelében: „küldöm Csokonainak új manieru Recenzióját. Ebben a' munkák' recenseáltatásáról az Író' individualitására vitetik vissza az Olvasó”.¹²⁴ Így a Kölcsey által használt korbácsoló, a végső tökéletességhez mérő recenziótípus az írói karakterből indult ki. A nem megfelelő karakterű szerzők pedig tanításra, ösztökélésre vagy az irodalomtól való eltántorításra szorulnak. Kölcsey korbács-metaforája pedig szorosán kapcsolódhat Kazinczy elképzeléseivel, aki szintén előszeretettel használta a *korbács* szót, leginkább *kikorbácsolás* értelemben.¹²⁵ Az adott szóhasználat felidézi Jézus és a kufárok bibliai történetét, ahol a Megváltó kötélből készített ostorral űzi el a templomban tartózkodó árusokat és pénzváltókat.¹²⁶ Kazinczy Berzsenyinek fel is idézi a történetet: „[d]e miért akarod Te, édes barátom, hogy személyt ne bántsanak ezek az én nyilaim? A' Jézus Kristus Isten volt, és még is korbácsot kapott azok ellen a' kik az ő atyja' Templomát megfertéztették”.¹²⁷ A vallási képzetkör felhasználásával Kazinczy arra utalt, hogy még Jézust sem tartóztatta az, hogy a testi fenyítés eszközeivel lépjen fel a vétkesekkel szemben, így neki emberként joga van arra, hogy az erőszak verbális eszközeivel szálljon szembe az esztétikai normák megsértői ellen.

A korbácsoló kritika hívei hajlamosabbak voltak a keményebb, harciasabb megfogalmazásra, ami kevésbé vette figyelembe a szerző érzékenységét, miközben az írói vétkekért akár a testi fenyítés, illetve a megsemmisítés toposzaival is gyakorta éltek.¹²⁸ Az erőszak alkalmazásának lehetőségét Kazinczy az *Epigrammai morál*ban legitimálja: „Bántani mást vadság...” – 'S más a' lélektelen Író? / Azt hozzád 's hozzám nem köti semmi kötel. / Csípd, döfd, rugd, valahol kapod a' gaz latrot! Az illyet / Ütni, csigázni, 's agyon-verni (nevetve) szabad”.¹²⁹ A versben a „lélektelen Író” az irodalmi közösség változni képtelen ellenségeként jelenik meg, amit a „gaz”, megtérni nem kívánó latorral való azonosítással fejez ki, amellyel egy újabb biblikus motívumot sző a diskurzusba. Az epigrammában ezt az alakot törvényen kívül helyezi, hogy többé ne vonatkozzanak rá a mindenki által elfogadott szabályok, így bárki felelősségre vonhatja tetteiért. A kritika gondoskodik arról, hogy az elítélendő cselekedet ne ismétlődhessen meg újra, ezért tudatosan elrettenti az irodalom művelésétől a vétkest. A zárójeles *nevetve* kife-

123 Uo., 725.

124 Kölcsey Döbrentei Gábornak (a továbbiakban: Döbrentei), 1815. márc. 6. = KÖLCSEY Ferenc *Levelezés I, (1808–1818)*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas, 2005 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái), 361.

125 CzF.

126 Lásd Jn 2, 14–16. A történet az ostor említése nélkül előfordul a következő helyeken is: Mt 21, 12–13, Mk 11, 15–17.

127 Kazinczy Berzsenyi Dánielnek (a továbbiakban: Berzsenyi), 1811. jan. 11. = *KazLev*, VIII, 256.

128 DÁVIDHÁZI, *Egy nemzeti...*, i. m., 255.

129 [KAZINCZY Ferenc], *Tövisék és virágok*, Sáros-Patak, Nádaskay András, 1811, 36.

jezés többféleképpen is értelmezhető.¹³⁰ Elképzelhető, hogy a megjegyzés egy kiszólás, ami arra figyelmeztet, hogy az írón elkövetendő fizikai erőszak csupán a fikció világában érvényes. A korabeli értelmezők elsődleges olvasata azonban komolyan vette a testi fenytetésre és a megsemmisítésre való utalásokat.¹³¹ A kitétel olvasható teljesen komolyan is, így gyakorlatilag kiegészíti a fizikai erőszakot a bűnös nyilvános megszegyenítésével és kiközösítésével, aminek következtében a szerző immár nem lehet a kánon része. Botrányos művei pedig a korbácsoló kritika által károsnak, olvasásra méltatlannak bélyegeztetnek, ezért művelt olvasó nem vesz a kezébe, az írók pedig nem tartják követésre méltónak.¹³² Kazinczy korbácsoló pedagógiai gyakorlata egyrészt szelekciós eljárás, ami erőszakos módszerekkel kiválogatja, elkülöníti az irodalmi-esztétikai normarendszerének nem megfelelő szerzőket és műveket; másrészt korrekciós eljárásként is értelmezhető, hiszen a szükséges javítások elvégzését követően az író befogadhatja az „Olympuszi kar”.¹³³ A kritika a szerzőt egész életén keresztül végigkíséri, és el is várja, hogy az általa megfogalmazott elveknek megfelelően módosítsa alkotásait. Ennek a gyakorlatnak könnyen következménye lehetett az írók eltántorodása az irodalmi tevékenységtől, ahogyan azt Pálóczi Horváth Ádám is érzékelt Kölcsey recenzióival összefüggésben.¹³⁴ Horváth ellenérzéseire reagálva Kazinczy a következőképpen veszi védelmébe Kölcsey bírálatát: „[m]ocskolódní nem szabad, de a' fenytékkal az írókat arra kényszeríténí, hogy jól dolgozzanak, nem csak szabad, de kötelesség is”.¹³⁵ A korbácsoló recenzió a teoretikusok véleménye szerint tehát koránt sem személyeskedő gúnyirat, hanem tudatos, következetes, a hibákat és az erényeket egyaránt kimutató írásmű.

Szemere Pál, Horvát István és Vitkovics Mihály Képlaki Vilhelm álnéven írt recenziójában a pesti egyetem magyar tanszékének professzorát, Czinke Ferencet az Új Holmi című esztétikai-kritikai folyóirata miatt tette bírálat tárgyává.¹³⁶ Az elemzés tárgyául választott recenzió azért figyelemre méltó, mert rámutat, hogy a bírálat a szerzői névhasználat segítségével hogyan működött eredményesen egy esztétikai-kritikai célkitűzést; Szemere és társai ugyanis saját nyelv- és irodalmi normáikat szembesítették Czinkeével.

130 Vö. RÁKAI Orsolya, *Az irodalomtudós tekintete: Az önállósuló irodalom társadalmi integrációja és az esztétikai tapasztalat problémái 1780 és 1830 között*, Bp., Universitas, 2008, 302–305; BODROGI Ferenc Máté, *Kazinczy arca és a csiszoltság nyelve*, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2012 (Csokonai Könyvtár, 51), 247–255.

131 DÁVIDHÁZI, *Egy nemzeti...*, i. m., 255–258. Vö.: Kazinczy Láczaí Szabó Józsefnek, 1814. ápr. 20. = *KazLev*, XI, 347.

132 MILBACHER Róbert, „...földben állasz mély gyököddel...”: *A magyar irodalmi népiesség genezisének akkulturációs metóduá és póriás hagyományának vázlatá*, Bp., Osiris (Doktori Mestermunkák), 2000, 90–91.

133 Lásd [KAZINCZY Ferenc], *Himfy-epigramma* = [KAZINCZY], i. m., 24.

134 Pálóczi Horváth Kazinczynak, 1817. dec. 29. = *KazLev*, XV, 414.

135 Kazinczy Pápay Sámuelnek (a továbbiakban: Pápay), 1818. jan. 4. = *KazLev*, XV, 415.

136 KÉPLAKI Vilhelm [HORVÁT István, SZEMERE Pál, VITKOVICS Mihály], *Az Új Holmi' első csomójának kritikai megítéltetése*, Pest, Trattner, 1810; KAZINCZY Ferenc, *[Bevezető jegyzetei a Glottomachusok című kéziratgyűjteményhez]* = *KazLev*, XIII, 521; Kazinczy Döbrentéinek, 1810. máj. 5. = *KazLev*, VII, 424.

Czinke és a triász szembenállását leginkább az indukálta, hogy a professzor a korzakban több, az irodalmi élet szempontjából fontos pozíciót birtokolt. Egyrészt 1807-ben a Helytartótanács határozata nyomán elnyerte az egyetem magyar tanszékének vezetésére kiírt pályázatot Horváttal szemben, aki Révai Miklós szellemi örököséként szintén számított a kinevezésre.¹³⁷ Ezzel leginkább az volt a problémája Kazinczynak és barátainak, hogy olyan személy foglalta el Révai egyetemi katedráját, aki a Debreceni Grammatika népiességre törekvő, a felsőbb irodalmi stíluszintek újítását elvető nyelvszemléletét követte.¹³⁸ Másrészt Czinke habitusát és dramatikus tanítási módszereit egyaránt alkalmatlannak tekintették a magyar nyelv egyetemi szintű oktatásra.¹³⁹ Harmadrészt a professzor a korabeli sajtóviszonyok között sikeresen létrehozott egy esztétikai-kritikai folyóiratot, ami egy nyilvános fórummal gazdagította az ortológus táborát. Mindez különösen érzékenyen érintette Kazinczyékát, mivel hasonló orgánummal ők nem rendelkeztek, így több szempontból motiváltak voltak a Czinke elleni fellépésre.

A professzor pozíciói óvatosságra intették támadóit, akik közül Szemere és Vitkovics ekkoriban egyaránt hallgatói voltak. Láthatóan éles társadalmi státuszkülönbség állt fenn Czinke és a recenzensei között, amely indokolta a bírálat álneves közlését, már csak azért is, mivel a professzor, akit bármennyire is alkalmatlannak tartottak, korántsem hagyta annyiban, ha az általa képviselt elveket kritika alá vonták, és maximálisan élt a rendelkezésére álló hatalommal. Ezt az attitűdjét mutatja egy későbbi, 1822-es eset, amikor az oktatás nyilvánosságába szándékosan lopta be az irodalmi vitákat, így harmadéves hallgatóinak tollba mondta Toldyról írt német nyelvű gúnyos epigrammáját. Tanítványát azért szégyenítette meg, mert korábban Toldy Iszokratész-fordításába az ortológusok elleni glosszákat iktatott be.¹⁴⁰ Az álneves közlést erősítette az is, hogy Szemere és társai nemcsak Czinke folyóiratát kritizálták, hanem kíméletlenül bántak Lácza Szabó József sárospataki professzorral és prédikátorral is, akinek a leoninust védelmező cikkét pesti kollégája újraközölte.¹⁴¹ Tágabb értelemben a leoninust alkalmazó, népszerű mesterkedő költőket is kemény kritikával illeték.¹⁴² Szemeréék egyértelműen nem elfogulatlan ítélet meghozatalára törekedtek, hanem igazuk tudatában saját korbácsoló kritikai gyakorlatukat kívánták érvényre juttatni, amihez segítségükre volt az álnévhasználat mint olyan eszköz, mely elősegíthette a megszólalás lehetőségét a nemzet előtt.

A szerzők a recenzióban a méltatlannak bélyegzett professzor megintését hazafiúi kötelességként állítják be: „REC.[enzens] méltán rossz Hazafinak tartathatnék, ha

137 SZALAI Anna, *Pályakezdő évek Pest-Budán: Horvát István és íróbarátai 1800–1815*, Bp., Szépirodalmi, 1990, 207.

138 Szemere Kazinczynak, 1809. márc. 4. = *KazLev*, VI, 267; CSETRI, i. m., 23; GYAPAY László, „A' tisztább ízlésnek regulájával”: *Kölcsey kritikus pályakezdése*, Universitas, Bp., 2001, 136–141.

139 Vitkovics Mihály (a továbbiakban: Vitkovics) Kazinczynak, 1809. márc. 7. = *KazLev*, VI, 277–278; Vitkovics Kazinczynak, 1810. ápr. 12. = *KazLev*, VII, 363; EGYED Emese, *Papagén: Esztétikai lecke 1810-ből = Színház, jelentés, emlékezet*, szerk. KÉRCHY Vera, Szeged, JATE Press–Szegedi Egyetemi, 2013, 187–189.

140 Toldy Kazinczynak, 1824. márc. 23. = *KazLev*, XIX, 82–83; BAJZA-TOLDY, i. m., 526.

141 LÁCZAI [SZABÓ] József, *A' Magyar Versekről: Tudniillik ez a' vetélkedés bekkenője! betű szerint a' Magyar Ujságból*, Nro. 51, dd. 23. Dec. 1809, Új Holmi, 1810/1, 5–6.

142 KÉPLAKI [HORVÁT, SZEMERE, VITKOVICS], i. m., 6–7.

Cz.[inke] Úrnak Írását megítéltetés nélkül hagyván, akadályt nem vetne a'nak, hogy Cz.[inke] Úr Holmijának következendő Csomóiban illy horrendum monstrummal fel ne lépjék".¹⁴³ Czinkével szemben a nemzet ellenérzéseit kívánták felkelteni, és támogatásukat megnyerni saját korbácsoló kritikájuk érdekében, aminek célja az volt, hogy a professzort korrekcióra bírják. Ezt elérendő megkérdőjelezték, hogy az Új Holmi egyáltalán „művelő” folyóiratnak tekinthető-e, mivel szerzője kétes elveket követ oktatói gyakorlatában: „szerzett-e az aestheticai kultúrát magának, a' ki illy mosdatlan beszédet Tanítványai előtt felolvasni nem szégyenli”, sőt „ezekkel a' nagytiszteletű Publicum színe elejébe kiállani még nyomtatásban is bátorkodik”.¹⁴⁴ Ezekkel a kijelentésekkel azt sugallták, hogy Czinke megfelelő kompetenciák híján egyetemi tanárként és folyóirat-szerkesztőként egyaránt alkalmatlan arra, hogy a tanítás szándékával lépjen fel a nemzet előtt. Főleg olyan személyként, aki a neológus tábor szerint az általa tanított magyar nyelvhez sem ért igazán, amire az „irgalmatlanul összegázoltatott” grammatika, a „rögös” versek, a „zordon” prozódia mellett „képtelenségei, paraszt szólásai, s hibás állításai” egyaránt rámutatnak.¹⁴⁵ Ezek részletes taglalásával a professzor tekintélyét igyekeztek felszámolni. „Ugy látszik, hogy Cz.[inke] Ur a' *Leoninus*, és rímes versek közt való különbséget sem tudta. Rec.[enzens] nem sajnálja a' fáradságot, 's megtanítja”¹⁴⁶ – írják kritikusai, amiből kitűnik, hogy saját diákjai oktatják ki a tanításra méltatlannak tartott professzorukat. Végül a következő ítéletet hozzák róla: „Cz.[inke] Úr Tanító, Cz.[inke] Úr magyar nyelvtanító, Cz.[inke] Úr magyar nyelvet és Literaturát tanító; Cz.[inke] Úr mindezek fe[lett] a' Nagy Révai' székében ül. Rec.[enzens] ezt felette szégyenli”.¹⁴⁷ Tevékenysége alapjaiban összemérhetetlen elődjével, ezért elvárják tőle, hogy lássa be hibáit, korrigálja azokat, valamint bővítse tudását.¹⁴⁸ Csak ezek elvégzését követően válhat saját pozícióihoz méltóvá, és csak ezeket követően taníthatja nemzetét. Czinkével kapcsolatban a kritikusok felhatalmazva érezték magukat, hogy hibáit személyesítő módon kimutassák, valamint korrekcióra szorítsák. A professzor jövőbeli művei – a recenzió írásakor tervben van az Új Holmi második csomója – csakis ezeknek a lépéseknek az elvégzését követően válhatnak a nemzet számára hasznosá. A recenzióval a szerzők azonban sokkal tágabb horizontot nyitnak: „Rec.[enzens] reményli, hogy ezen útmutatásai, melyek *nem csak* Cz.[inke] Úrnak szólanak, nem fognak sikertelenek lenni; 's ha nem lesznek sikertelenek, örömmel várja az Új Holminak következendő csomóit”.¹⁴⁹ Czinke pozícióinak egyértelmű gyengítése mellett alapvető szándékként rajzolódik ki a közösség tanításának célképzete is, ezért óvatosságra intik azokat a szerzőket, akik nem kellő megalapozottságú művekkel lépnének a nemzet nyilvánossága elé. Az ilyen alkotók ugyanúgy számíthatnak a kritika korbácsára, amivel saját jó hírüket és nevüket kockáztatják a literatura világában.

143 *Uo.*, 5.

144 *Uo.*, 4–5.

145 *Uo.*, 8.

146 *Uo.*, 19.

147 *Uo.*, 26.

148 *Uo.*, 26–30.

149 *Uo.*, 30.

A kritika Szemere szerint eredményesnek bizonyult, amiről következőképpen tájékoztatta Kazinczyt: „[a]’ Recensens korbácsa használt. [...] annyira le van verve Czinke Úr, hogy Holmiját tovább folytatni sem meri. Ez nem kár Literaturánkra nézve”.¹⁵⁰ Úgy látja, hogy a triász korbácsoló kritikája egyértelműen hozzájárult ahhoz, hogy Czinke feladja az addigra már két kötetet megélt periodikáját. A gyakorlatilag egyetlen esztétikai-kritikai folyóirat felszámolására tett eredményeket azért értékeli pozitívan, mivel hiányosságai miatt nem jelent valódi veszteséget a magyar irodalom számára.¹⁵¹

Azonban nemcsak Czinke kényszerült visszavonulásra, hanem a szintén megtépzott tekintélyű Lácza Szabó is, aki *Halhatatlanság oszlopa, vagy is Némely halotti versek* című kötetének 1813-as kiadásához írt apologikus bevezetőjében igyekezett minél jobban elhatárolódni pesti kollégájától. Erre az adott okot, hogy Lácza Szabó *A’ Magyar Versekről* című cikkét Czinke változtatásokkal közölte az Új Holmiban. Ez a tanulmány eredetileg 1809-ben jelent meg a Hazai Tudósításokban – Lácza szerint már ott sem az ő szerzői szándékának megfelelő módon, mivel Kulcsár István szerkesztő módosításokat hajtott végre rajta, amiket Czinke újraközlése alkalmával csak tovább szaporított. A kínos helyzetet azzal igyekezett tompítani, hogy az ügy kapcsán felmerült többi szereplőt, így Czinkét, Kulcsárt, és a számára nagy valószínűséggel ismeretlen Képlakit tette felelőssé munkája hibái miatt. Ugyanakkor elutasította, hogy recenzense az „anonimitás alatt [...] egészen a gorombaságig adakozó a mocskos titulusokkal”, és ezzel a kijelentésével a korbácsoló kritikai attitűddel szemben is állást foglalt. Szerinte ugyanis a személyesertőbb megjegyzések nélkül is lehet „okosan tanítani”.¹⁵²

A Képlaki-recenzió Lácza Szabó kivül másokat is felbosszantott Sárospatakon, amiről Kazinczy részletesen beszámol Horvátnak: „[é]n Nagy Lászlónak azt feleltem, hogy rossz író bántani szabad, sőt kötelesség; ’s hogy Recenziók *sohol* nem irattatnak az Irónak neve alatt, ’s hogy a’ Leoninusok valóban korbácsot érdemlenek”.¹⁵³ Kazinczy a felzúdulókkal szemben védelmébe vette pesti barátait, s fontos megállapításokat tett az általuk érvényesíteni kívánt normákról. Egyrészt ennek alkalmazását nemcsak a recensens jogának, de egyenesen kötelességének is tartotta, amivel megerősítette az *Epigrammai morál*ban közölt elveket. Másrészt a recensensi szabad névhasználatot a külföldi (osztrák és német) kritikai lapok szokásával legitímálta. A patoki felzúdulás pedig azt igazolta, hogy a korbácsoló, személyt élesen támadó recensensi gyakorlat megvalósításához ajánlott a szerzői név tudatos elrejtése.¹⁵⁴

A triász bírálata azért jelent meg álneven, hogy a kor körülményei között a korbácsoló kritika elveit minél jobban érvényre juttassa, miközben a név elrejtése kellő védelmet jelentett az alacsonyabb társadalmi pozíciókkal rendelkező recenzensek számára. Az álneves közlés garantálta azt, hogy egy keményebb hangvételű szöveggel is lehetőség legyen megjelenni a nemzet előtt. Ez a tónus segítette érvényre juttatni a

150 Szemere Kazinczynak, 1810. máj. 17. = *KazLev*, VII, 458–459.

151 CZIFRA, *Kazinczy Ferenc...*, i. m., 21.

152 LÁCZAI SZABÓ József, *Előbeszéd = Mesterkedők: Antológia*, szerk., tan., Kovács Sándor Iván, jegyz.

KERNER Anna, s. a. r. CSILLAG István, Bp., Korona, 1999, 467–470.

153 Kazinczy Horvát Istvánnak, 1810. júl. 31. = *KazLev*, VIII, 41–42.

154 BÍRÓ, i. m., 599.

korbácsoló gyakorlat fontos elemét, a szelekciót, amely során a recenzensek kiemelték a folyóirat hibáit, számúzve a szerzőt az irodalmi kánonból. Ehhez fontos eszközt szolgáltatott a szándékosan személyeskedő, botránnykeltő hangnem. Ilyen szituációban a Lácza Szabó által említett szelidebb tónus nem hozhatott eredményt. Az álnevesség garantálta személyeskedőbb hangnem pedig lehetővé tette, hogy a szerző korrekcióra kényszerüljön. A kritikusok elviekben lehetőséget adtak Czinkének, hogy feladja saját, hibásnak ítélt elveit, és megfelelő tájékozódást követően egy, a neológiahoz közelebb álló álláspontot elfoglalva folytassa a nemzetet tanító munkáját. A korrekció szükségességét pedig a nemzeti irodalom kánonából való végleges kitagadás rémképével próbálták nyomtatékosítani. Az álnevesség tehát a neológia híveinek érdekérvényesítését is szolgálta, mivel a recenzióknak akár az eltántorító, akár a korrekciós hatása érvényesül, ők mindenképpen nyernek rajta. Így nem meglepő, hogy valóságos győzelemként élték meg, amikor a megtépzott tekintélyű professzor – vélhetően a kapott recenzió hatására – lemondott folyóirata folytatásáról. Tevékenysége irányán azonban nem változtatott, ami oda vezetett, hogy 1819-ben a Tudományos Gyűjteményben Szemere, újra álnév mögött bújva, ismételten kifigurázta.¹⁵⁵

4. Kritikai műfajok és a szerzői névhasználat

A vizsgált korszakban meglehetősen változatos fikciós és nem fikciós kritikai műfajok álltak a recenzens rendelkezésére, melyek kéziratban és nyomtatásban egyaránt megjelentek. A nem kritikai műfajok esetében a kortársak nem tettek különbséget a nyomtatás és a kéziratosság között: mindkét mediális teret ugyanolyan legitimnek tartották.¹⁵⁶ A kritikusok önvédelemből, és esztétikai elveik közlésének érdekében folyamatosan keresték a megfelelő műfaji és szerzői névhasználati kereteket a recenziói megszólalásra. A következőkben a korabeli kritikusok által választott műfajok és mediális terek szerzői névhasználati normáinak feltárását és ezek alkalmazását vizsgálom a magánlevelezésben, a nyomtatott recenziókban, valamint az esztétikai-kritikai epigrammákban.

4. 1. (Magán)levelezés és a szerzői névhasználat

A levélkritika gyakorlatáról és korabeli elfogadottságáról sokat árulkodik Bölöni Farkas Sándor 1815-ös levele, amelyben arra kéri Kazinczy Ferencet, hogy mellékelte verséről írjon kritikát. A kérés nem volt egyedi, hiszen a kortársak Széphalom véleményét mértékadónak tekintették, ezért szívesen fordultak hozzá műveikkel, hogy ítéletet kérjenek róluk.¹⁵⁷ Bölöni Farkas a pusztán felkérésen túl további instrukciókkal is megbízta

155 QUAIPELAQUIS [SZEMERE], *i. m.*

156 Toldy Bajzának, 1826. jan. 21. = BAJZA-TOLDY, *i. m.*, 276–277; LABÁDI Gergely, „meg-írott könyv” és „nyomtatott ének”: *Kézírtos és nyomtatott kultúra a XVIII. század utolsó harmadában* = *Historia litteraria...*, *i. m.*, 448–455.

157 GYAPAY, *Viták a kritikusokról...*, *i. m.*, 391; MEZEI Márta, *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*, Bp., Argumentum, 1994 (Irodalomtörténeti Füzetek, 136), 12, 85–86.

leendő kritikusat. Egyrészt hangsúlyozza, hogy: „nem úgy közlöm ezt, mintha mutogatni akarnám”, tehát korlátozni kívánja a másokkal való esetleges láttatás lehetőségét, vagyis az író és a kritikus privát diskurzusának kialakítását és fenntartását várja el felkért bírójától. Másrészt a következőkre kéri recenzióját: „írdki botlásaim, hogy azokat másokba kikerüljem, s tudod hogy kívánom én ezt? [...] minden kegyelem nélkül”.¹⁵⁸ Vagyis meglehetősen szigorú bírálatot várt el annak érdekében, hogy költeményét javítani tudja. 1809-ben Berzsényi Dániel hasonlóan kemény kritikára bízta a széphalmi mestert: „[n]evezzé ki [...] mindazon darabjaimat, mellyek Uraságod ízlése ellen vagynak, hogy azokat mind ki mustrálhassam, mert valóban én is tsak az igazi poesist szeretem, a' közönségesset pedig gyűlölöm, s inkább írom nevetem egy jó rend alá, mint száz üres foliantok homlokára, mutassa ki tehát Uraságod azon darabokat, mellyeken ezen Princípiumnak billyege nints, hogy azokat az irgalmatlan tűznek adhassam”.¹⁵⁹ A levélkritika esetében a szerzőnek sokkal nagyobb mozgástér állt rendelkezésére, hiszen kvázi megrendelőként ő ösztönözte a kritikust a bírálat elkészítésére, és ennek jegyében rendelkezett a recenzió módjáról, illetve a nyilvánosság bevonásának mértékéről is. A levelezésben zajló kritikát fontosnak tartották a szerzői karrier- és imázsépítés szempontjából, mivel a kritikusi munka lehetőségét biztosított a szövegek javítására a szélesebb nyilvánossággal való megismertetés előtt.

Kazinczy eleget tett a felkérésnek, és nem rejtette el a Berzsényivel kapcsolatos kifogásait sem: „a' Túl a Dunai provincialismusokat felejtse”.¹⁶⁰ Ezen az ítéleten a költő nem sértődött meg, annak ellenére, hogy később, a Tudományos Gyűjteményben megjelent, Kölcsey tollából származó recenzióban provincializmusainak felemlését már zokon vette.¹⁶¹ Ez a példa jól mutatja, hogy a nyomtatott bírálatok esetében a szerzői mozgástér gyakorlatilag megszűnt, aminek következtében az írói hiányosságok a nemzet előtt ismertté váltak, amivel kényes helyzetbe hozhatták az alkotót. A nyomtatott recenziók emiatt sokkal kevésbé lettek elfogadhatók a korabeli szerzők számára. Nem véletlen, hogy Pálóczi Horváth Ádám Kazinczyval a kritika státuszáról szóló levélváltásában arra az álláspontra helyezkedik, hogy a recenzió csak „barátságos levélben” valósulhat meg, mivel a levelezőpartnerek „a Publicum előtt” nem alacsonyítják le egymást, nem úgy, mint a nyomtatásban megjelent bírálatokban.¹⁶² Ezt példázza Berzsényi viselkedése is, aki 1803-ban három versét (*A' Reggel; A' Magyarokhoz; A' Nagy Lajos, és Hunyadi Mátyás*) jutatta el Kis János segítségével Kazinczyhoz. A költemények elnyerték Kazinczy tetszését, aki 1808-ban már a kiadásra szánt verseskötetre reagálva költővé koszorúzta Berzsényit, mire a poéta válaszában megerősítette recenzióját kritikusi felhatalmazását.¹⁶³ A levelezés lehetőségét teremtett a személyes vélemények szabadabb

158 Bölöni Farkas Sándor Kazinczynak, 1815. nov. 17. = *KazLev*, XIII, 293.

159 Berzsényi Kazinczynak, 1809. jan. 18. = *KazLev*, VI, 186.

160 Kazinczy Berzsényinek, 1808. okt. 23. = *uo.*, 158.

161 Berzsényi Kazinczynak, 1808. dec. 13. = *uo.*, 148; KÖLCSEY, [*Berzsényi Dániel versei*], i. m., 58; BERZSÉNYI, *Antirecensio...*, i. m., 42–45.

162 Pálóczi Horváth Kazinczynak, 1818. febr. 26. = *KazLev*, XV, 486; Pálóczi Horváth Kazinczynak, 1818. ápr. 10. = *KazLev*, XVI, 1.

163 Kis János (a továbbiakban: Kis) Kazinczyhoz, 1803. márc. 27. = *KazLev*, III, 43–44; Kazinczy Kishez,

megfogalmazására, és a levélírók egymással szemtől szemben, társalognak, saját nevüket vállalva közölhették véleményeiket.

Kölcsey és Kazinczy levélváltása arra kínál példát, hogy író és kritikus szerepei nem tekinthetők állandónak, meg is változhattak, ha egy újabb szituáció ezt megkívánta. 1809-ben Kazinczy elküldte Kölcseynek *November XI-dike MDCCCIV.* című szonettjét, melyre az ifjabb pályatárs a *Felelet Kazinczy első sonettjére* című költeményével felelt.¹⁶⁴ Kazinczy május 26-ai levelében kritikusi pozíciója birtokában részletesen kifejtette véleményét Kölcsey alkotásáról, majd a következőre kérte: „[i]tt van édes Uram Öcsém egy más Sonettem [A' sonettó múzsája], óhajtanám hogy Uram Öcsémnek javallására érdemesnek találathatnék”.¹⁶⁵ „Ki énekelt mi köztünk olly édesen, mint a' Tekintetes Úr? És ha mi, kik nagyobb részént köz nép vagyunk, a' felettünk járóknak szépségeit nem érezzük, érdemlünk e egyebet meg vetésnél?” – írta a meglepett Kölcsey június 3-ai válaszában, amiben jól láthatóan igyekezett elhatárolódni a részletekbe menő ítélet elől.¹⁶⁶ A levelezésben született bírálatok csak egy szűkebb literátori kör számára váltak hozzáférhetővé, szemben a folyóiratok nyilvánosságával, amelyek egy-egy érzékeny, vitás kérdésről az egész nemzetet értesítették.

4. 2. Nyomtatott recenziók és a szerzői névhasználat

Kölcsey *A' kritikáról* című tanulmányában világít rá a nyomtatásban megjelent bírálatokkal szembeni fenntartásokra, amelyeket abból a korabeli interpretációból eredeztet, hogy a közvéleményben a műfaj „ócsárlásnak és hibák után leszködésnek” tűnt, ami „az írói világban elrettentéssel pusztaságot, az olvasó világnak pedig úntatás által csömört okoz”.¹⁶⁷ Szerinte a kinyomtatott recenzióhoz előszeretettel kapcsolták egyrészt azt a képzetet, hogy nem vonzza az olvasókat, akik valószínűleg így kevésbé lesznek hajlandók folyóiratokra költeni; másrészt hogy az írókat elriasztja az írástól, ami hátráltatja a nemzeti irodalom kibontakozását; harmadrészt hogy a műfaj hangnemét általában (de befogadótól függően) sértésként értelmezték. „Az újabb Recenzenseknek nagyobb részét többnyire a' gyalázasnak, üldözésnek fekete maniaja rázza” – írja Füredi Vida,¹⁶⁸ s ez törvénysértésnek számított a korabeli jogrend alapján. A kritikai gyakorlat így könnyedén személysértésnek vagy becstelenítésnek (dehonesztáció) minősülhetett, ami „valami erköltsi véteknek, vagy valamelly Pólgári hibának, deféctusnak, a' szemre való hányás[át]” jelentette, és ez „akár szóval, akár írással” egyaránt megtörténhe-

1803. ápr. 3. = *KazLev*, III, 47–48; Kazinczy Berzsényinek, 1808. okt. 31 = *KazLev*, VI, 108; Berzsényi Kazinczynek, 1808. dec. 13 = *uo.*, 148; Bécsy Ágnes, *Berzsényi Dániel*, Bp., Korona, 2001 (Klasszikusaink), 57; GYAFAY, *Viták a kritikusi...*, i. m., 391–392; VADERNA Gábor, *A bárdköltészet lehetőségei: Berzsényi Dániel 1803-as költeményei*, ItK, 119(2015), 721–768.

164 Kazinczy Kölcseynek, 1809. ápr. 23. = *KÖLCSEY Levelezés I...*, i. m., 50–51; Kölcsey Kazinczynek, 1809. máj. 9. = *uo.*, 53–54. Kazinczy szonettje a későbbiekben *Az én boldogítóm* címet kapta; *uo.*, 655.

165 Kazinczy Kölcseynek, 1809. máj. 26. = *uo.*, 56–57.

166 Kölcsey Kazinczynek, 1809. jún. 3. = *uo.*, 58.

167 *KÖLCSEY, A' kritikáról*, i. m., 3.

168 *FÜREDI, i. m.*, 5.

tett.¹⁶⁹ A recenziók elleni gyakori vádak közé tartozott a dehonesztációnál súlyosabb vétségnek tekintett káromkodás, amikor is „valaki más tudatlannak mond, vagy más természeti, elméleti, vagy testbéli hibát vág szemére, vagy szitkozódik, átkozódik”.¹⁷⁰

Az említett tanulmányában Kölcsey szintén a jog világából származó eredetet keres a recenziókkal kapcsolatos ellenérzésre. Szerinte ez arra vezethető vissza, hogy a nyomtatott szót a megyei és országgyűlésekben a szólás szabadságához szokott nemesek egyértelműen bírósági végzésként értelmezték, amelyet „csak forma szerént összevgyült törvényhatóság” hozhatott. Ennek egyetlen korabeli folyóirat vagy önállóan megjelent recenzió sem felelhetett meg.¹⁷¹

Ebben a környezetben, ahol gyakorta megkérdőjelezték a recenziók létjogosultságát a nyomtatott bírálatok szerzői nemcsak azzal törődtek, hogy szövegeiket különböző nevekkkel lássák el, hanem élénk érdeklődést mutattak a névhasználat kérdéskörének elméleti vizsgálata iránt is. Ennek az érdeklődésnek példája Kis János 1819-ben megjelent *Észrevétel a' fonák Recenziókról*¹⁷² című értekezése is, melyben a Tudományos Gyűjteményben a B-h áljel alatt publikáló szerző Benkő Sámuel Miskolcra szóló könyvének kritikájára reagálva fejtette ki a névhasználattal kapcsolatos elképzeléseit.¹⁷³ Kis a vizsgálat alá vett bírálat legnagyobb hibájának az anonimitást tartotta, amivel kapcsolatban a Tudományos Gyűjtemény szerkesztősége megengedő volt. Itt ugyanis megjelenhettek névtelen vagy álneves szövegek, de csak akkor, ha a szerkesztőség ismerte a szerzőt.¹⁷⁴ Kis szerint az anonimitás már előre felhívja a figyelmet az írás problematikusságára: „[a]z ilyen nemű nevetlen Munka mindenkor gyanús az Olvasó előtt”. Szerinte a név eltitkolására a recenzenseket az „írói büszkeségek” és az „agyafúrtság” mellett pszichológiai problémák vezetik, melyek következtében „az író nem lévén ura szavainak, mint literator Sicarius” [orgyilkos, útonálló] csak ártalmára lesz a honi irodalomnak. Ennek elkerülése érdekében a következőket javasolja: „[k]i kell hát tenni a' nevet, kivált a' sértegető írásokban, mivel különben is ritka titok, a' mi világosságra ne jöjjön”. Az anonimitás tiltása megszelídítené a recenziók tónusát, ami hosszú távon a műfaj elfogadásához vezethetne. Kis szerint: „[e]gy ilyen Recensensnek”, aki az alapvető kritikai szabályokat nem tartja be, illetve álnév alatt közli művét, „nagyon kíván az Olvasó utána járni, hogy ki legyen a' [...] mitsoda hivatalú, 's mitsodás characterú ember?”¹⁷⁵

Ebben az interpretációban a szerzői név hiánya az olvasó elbizonytalanodásával jár, akinek így nem áll rendelkezésére a megfelelő kapaszkodó a recenzens személyének megállapításához. A tudományos szövegnek tartott recenziók alatt Kis nemcsak a

169 [Kövy Sándor], *A' magyar törvénynek rövid summája: A' Gyermekek' számára*, Pozsony, Wéber Simon Péter, 1798, 59–60.

170 *Uo.*, 60.

171 KÖLCSEY, *A' kritikáról*, i. m., 23–24.

172 Kis János, *Észrevétel a' fonák recenziókról közönségesen, különösen pedig az 1819-ediki Tudományos Gyűjtemény I-ső kötetjének 66–74 lapjain olvasható B-h betűkkel jegyzett könyvvizsgálatról*, Bécs, Haykul Antal, 1819.

173 B-h, *Topographia Oppidi Miskóltz Historico Medica Auctore Samuele Benkő... Denuo edita cura Josephi Szathmáry. Miskoltzini Typis Michaelis Szigeti 1818. 8. 94. o.*, TudGyűjt, 1819/1, 66–74.

174 *A' SZERZŐK, ÉS A' KIADÓ, Elő szó*, TudGyűjt, 1819/1, 7.

175 Kis, i. m., 4.

puszta szerzői név feltüntetését várta el, hanem további olyan információkat is, amelyek az illető származására vagy éppen polgári státuszára utalnak, és melyek alapján felmérhető a kritikus témához való hozzáértése, illetve garantálják azt, hogy személyét tekintélyként el lehet fogadni a mű megítélésekor.¹⁷⁶ Ez azonban B-hról egyáltalán nem derül ki, sőt recenziója olyan „szennyos és epés” beszéddé válik a névtelenség hamis biztonsága miatt, amelyet csak botránkozással lehet olvasni.¹⁷⁷ Kis lesújtó véleményét arra alapozza, hogy a szöveg nem teljesíti a jó kritikával kapcsolatos elvárásokat, hiszen „valamelly Munkának summáját, tzéjját, 's betsét” nem taglalja, illetve csak nagyon elenyésző mértékben. Ennek hiányában sokkal inkább fonák recenzióként értelmezte azt, ami a diskurzust nem, vagy csak alig lépteti elő.¹⁷⁸

Vele szemben Δ eltérő véleményt fogalmazott meg 1823-ban, a Tudományos Gyűjteményben megjelent cikkében: „mi köze is a' nevezetnek az ítélet mivoltához? nem mind egy é akár ki mondja az igazat, a' valót; vagy ellenben a' helytelent, a' botránkoztatót? és megmásolhatja e' ezeket a' tsupa megnevezés?”¹⁷⁹ A szerző kifogásolta, hogy a recenzensnek kötelező legyen feltüntetni a nevét, hiszen annak megjelenítése alapvetően nem változtat a kritika minőségén, viszont könnyen személyeskedésekhez vezethet.¹⁸⁰ Amíg Kis szerint a feltüntetett, akár információkkal bővített szerzői név az olvasót segíti a bíráló kompetenciájának felmérésében, tekintélyként való elfogadhatóságában, addig Δ ezektől teljesen megszabadítaná a recenziót, mivel a megnevezéssel a „legigazságosabb ítéletek is részre hajlásról lesznek gyanúsokká”.¹⁸¹ Szerinte Kis értekezésében összemosta a recenzió és a „sértegető írás” műfaji kategóriáit, amelyek közül az utóbbi nem tekinthető kritikának, sőt foglalkozni is méltatlan vele. Δ megköveteli, hogy a bírálat „feddő vizsgálat”, vagyis olyan szigorú, a külső befolyásoló tényezőktől eltekintő ítélet legyen, amely elsősorban esztétikai-kritikai szempontok érvényesülését teszi mérlegre. Ennek minél következetesebb megvalósulása érdekében szükségesnek vélte a szabad névhasználat fenntartását.¹⁸² A névtelenség kiiktatása azonban az egész hazai kritikát ellehetetlenítené, sőt ezzel érdemben nem változna azok személyesítő tónusa sem, mert „a' kit azon hántorgatott vissza élésre elégséges ingerek bírnak, nem fogja azt nevének aláírása is tartóztatni”. A kötelező megnevezés egyenes következménye lesz továbbá „az ingerlődés, súrlódás és költsönös fenekedés”, amely az írókra, és az egész hazai literatúrára káros, megosztó következményekkel járhat majd. A névtelenség lehetőségének tiltása azt is eredményezné, hogy a bírálatok nem lennének képesek az elfogulatlan ítélet meghozatalára, valamint a tanítói funkció ellátására, így végül „merő tömjénező intézetekké” silányulnának, ami aláásná a műfaj létjogosultságát.¹⁸³

176 Vö.: ONDER, *i. m.*, 95–96.

177 Kis, *i. m.*, 5.

178 *Uo.*, 1-2.

179 Δ [PREPELICZAY], *i. m.*, 44.

180 *Uo.*, 45.

181 *Uo.*, 48.

182 *Uo.*, 44.

183 *Uo.*, 46, 47.

1825-ben Nemesapáti Kiss Sámuel amellel érvelve kapcsolódik be Kis és Δ vitájába, hogy „vagy tenné ki a' nevét minden Recensens, vagy pedig hagyná mindenik el". A nyomtatásban megjelent kritika esetében tehát következetes gyakorlatot várt el, bár láthatóan a megnevezést sokkal üdvösebbnek gondolta. A név eltitkolását csak is abban az esetben tartja lehetségesnek, ha „Literatúránk' Veteránusai, a' kik már az egész Nemzet' bizodalját megnyerték, – volnának a' Recensensi hivatalra megkérve”, vagyis ezzel egy tudós társaság kompetenciájába utalná a recenzeálás jogát. A névtelen „ápolgató édes Atyák' intésein” pedig minden olvasó megnyugodhatna, hiszen ebben a tekintélyes testületben „bizonyosan el fognának minden gyűlölséget támasztó 's éretlen sértegetőzéseket, és indulatos satyrizálásokat kerülni”.¹⁸⁴

Nemesapáti fontosnak tartotta, hogy utaljon az antikritikákra is, melyeket személyeskedő és indulatos vonásai miatt Thaisz András szerkesztő 1821-ben kitiltott a Tudományos Gyűjteményből.¹⁸⁵ „A' Recensio alá kitett névre nézve pedig nem gondolnám, hogy a' megsértett Iro, nevénel fogva megismert Recensensén illetlen bosszút állana; megérné ő azzal, ha ennek a' maga gondolatjait a' Recensióra nézve megmondhatná, 's ha igazsága van – magát mentegethetné” – írja, és ezzel gyakorlatilag kiáll Füredi Vida azon elképzelése mellett, hogy a megbírált szerzőnek is joga van illő módon megvédenie magát. Szerinte a tiszteletteljes hangvétel lehetőséget teremtene az antikritika műfajként való továbbélésére, illetve a névtelenség felszámolására a recenziókban. A kritikus félelmének, amely miatt elrejtje magát, leginkább az antirecenziók durva tónusát tartja.¹⁸⁶ A félelem természetesen nem volt alaptalan, hiszen például Berzsényi Kölcsey recenziójára adott személyeskedő feleletét pontosan emiatt nem publikálta a Tudományos Gyűjtemény.¹⁸⁷

Az ellenérzések leküzdésére több módszert is alkalmaztak a korabeli szerzők. Ezek egyike volt Kazinczy stratégiája, aki szerint a recenzió „borsolt pillulájit”¹⁸⁸ úgy lehet elfogadtatni, hogy ha a szöveget megjelenés előtt látja a megkritizált író, ezzel elejét véve a háttámadás vádjának. Kazinczy Kisfaludyról az Annalenbe 1809-ben és 1810-ben folytatásokban megjelent bírálata¹⁸⁹ különösen kényes pontnak számított, hiszen egy közkedvelt író alkotásait élesen, név nélkül, egy külföldi folyóiratban, tehát egy idegen nemzet előtt bírálta, ami alapvetően sem a szerzőnek, sem rajongóinak nem tetszett. A recenzió és annak 1814-es magyar nyelven és saját névvel az Erdélyi Muzéumban való újraközlése, illetve a *Himfy*-epigramma kettejük viszonyát megrontotta, amit a széphalmi mester azzal igyekezett jóvá tenni, hogy Ruszek József hahóti apát közvetítésével kereste a békülés lehetőségét a megbántott költővel. Kazinczy az ez úton írt levelek egyikében azt állította, hogy az Annalenben való megjelenés előtt

184 NEMESAPÁTI KISS Sámuel, *Literatúránk' akadályairól egy két szó*, TudGyűjt, 1825/2, 59, 61.

185 [THAISZ], *i. m.*, 131.

186 NEMESAPÁTI KISS, *i. m.*, 59; Vö.: FÜREDI, *i. m.*, 17–19.

187 TELEKI József, *Antirecensio Kölcsey Recensiojára Bersenyi Dániel által = BERZSÉNYI, Prózai Munkái, i. m.* 540–541.

188 Kazinczy Cserey Farkasnak, 1810. szept. 10. = *KazLev*, VIII, 86.

189 [KAZINCZY Ferenc], *Kisfaludy Sándor: Himfy' Szerelmei. A' kesergő szerelem, Pest, 1807. 306. p.*, AnnLitKunst 1809/2, 127–136; 1810/1, 233–236; 1810/3, 413–415.

recenzióját megküldte Kisfaludynak, amivel szerinte kellő „egyenességgel” járt el az ügyben.¹⁹⁰ Továbbá figyelemreméltó, hogy meddig teszi lehetővé a megbírált szerző számára a kritikába való beleszólást: „[h]a Kisfaludy eltiltott volna a’ vele közlött Rec. [enzió] lenyomtatásától, ha megtévedéseimet méltóknak nézte volna az eloszlásra, vagy megszelidítettem volna az írást, vagy nem küldém vala fel az Annalistáknak”.¹⁹¹ Ebben az esetben a költő egy előzetes, a kritikus számára megfontolandó, de korántsem kötelező érvényű felülvizsgálatot gyakorolhatott volna kritikája felett, ami a tárgyi tévedésekre, és a szöveg tónusának megváltoztatására is kiterjedhetett. A kritikus ennek figyelembevételével megfontolás tárgyává tehetette a publikálást. A Kazinczy–Kisfaludy-levelezésben azonban nincsen nyoma az említett korrektúrafordulónak.¹⁹² Mindenesetre Kazinczy arra hivatkozott, hogy az Annalenben publikált recenzió negatív fogadtatása miatt az Erdélyi Múzeum-beli újraközlésénél azért vállalta saját nevét, hogy a közönség számára is egyértelmű legyen szerzősége. Arra törekedett, hogy az íróval való láttatás módszerével kerülje ki a recenziók testületi ellenőrzését, amiről Ruszekéknek írva meglehetősen elítélően nyilatkozott: „a’ sok szakács elsózza az étet”. Pontosan ezért javasolta, hogy a bírálatok legitimálásának kérdése maradjon meg a szerző és a kritikus privát diskurzusában, vagyis magánlevelezésükben.¹⁹³

Az íróval való közlés problémája előkerült azon az 1815-ben Kultsárnál lezajlott vacsorán is, ahol a széphalmi mester, Vitkovics, Szemere, Horvát és Fejér a recenzióírás kérdéseit vitatták meg. Fejér elítélte Kazinczyt, amiért Kisfaludyról írt bírálatát nem küldte el egy általa részletesen nem meghatározott pesti tudós társaság számára megvitatásra, hanem azt mindenfajta engedély nélkül egyenesen az Annalen szerkesztőségéhez továbbította. Kazinczy azzal védekezett, hogy a publikálás előtt közvetlenül elküldte Kisfaludynak a kritikát, de mivel tőle nem érkezett válasz, ezért a folyóirathoz továbbította a szöveget. Kazinczy ríposztjára a vacsoravendégek „közönséges tapssal” reagáltak, mire Fejér elhallgatott.¹⁹⁴ Láthatóan ebben a körben ezt a gyakorlatot elégségesnek tartották az írói ellenérzések leküzdésére. Azonban fontos megjegyezni, hogy Kazinczy az említett összejöveteletről többször is, tartalmi különbségekkel tájékoztatta levelezőtársait.¹⁹⁵ Bajza jó másfél évtizeddel később, a Pyrker-pörben már elítéli Kazinczy módszert, mert a közlés „egy sereg jeremiádot szokott maga után vonni”.¹⁹⁶ Szerinte ez a gyakorlat a szerkesztői munkát lehetetlenítette volna el, ezért nem javasolta alkalmazását, még akkor sem, ha ezzel a kritikus hibák kiküszöbölhetővé tehető.

190 Kazinczy Ruszek Józsefnek (a továbbiakban: Ruszek), 1816. máj. 15. = *KazLev*, XIV, 193.

191 Kazinczy Ruszeknek, 1816. máj. 15. = *uo.*, 193.

192 Kazinczy Ruszeknek, 1816. jan. 07. = *KazLev*, XIII, 400; Kisfaludy Sándor Ruszeknek, 1816. jún. 16. = *KISFALUDY Sándor minden munkái*, kiad. ANGYAL Dávid, VIII, Bp., Franklin, 1893, 294.

193 Kazinczy Ruszeknek, 1816. máj. 15. = *KazLev*, XIV, 192–193.

194 Kazinczy Szentmiklóssy Alajosnak, 1815. júl. 9. = *KazLev*, XXIII, 245.

195 KAZINCZY, [*Bevezető jegyzetei...*], i. m., 521; Kazinczy Döme Károlyhoz, 1816. dec. 23. = *KazLev*, XIV, 489–490; Kazinczy Zádor Györgyhöz, 1825. nov. 25. = *KazLev*, XIX, 464–465.

196 BAJZA, *Levelek a...*, i. m., 53–54.

4. 3. Esztétikai-kritikai epigrammák és a szerzői névhasználat

A nyomtatott kritikával szembeni ellenérzések miatt az antik előzményekre építő esztétikai-kritikai epigramma fikciós műfaja alkalmas kereteket biztosíthatott a recenzió feladatainak betöltésére. A korabeli műfajértelmezés alapján a római (martialisi) epigramma nemcsak tömörített kritikaként funkcionálhatott, hanem szatíráként is, ami felhasználható az írói hiányosságok felmutatására.¹⁹⁷ Ez a bírálathoz hasonló zsáner alkalmas kereteket biztosított Kazinczy számára, hogy saját esztétikai és kritikai elveit szélesebb körben is terjeszteni tudja. A széphalmi mester *Tövisek és virágok* című epigrammakötetét névtelenül publikálta 1811-ben annak ellenére, hogy egyes készülő darabjait megküldte levelezőpartnereinek, amivel egyúttal az adott körben felfedte szerzőségét.¹⁹⁸ Itt Kazinczy egy kísérletének lehetünk tanúi. Maga a kötet anonim, de a külső címlapon feltüntette a Széphalom helynevet, amit értelmezhetünk szerzői azonosításként is, mivel a kötet nyomdai adatai („Sáros-Patakon, Nyomtat. Nádaskay András által.”) az utolsó oldalon található.¹⁹⁹ A kortársak közül a Hazai 's Külföldi Tudósítások szerzői is hasonlóan vélekedtek, amikor „Széphalom Ura, a' nevetlen szerző” munkájaként említik a kötetet, illetve Kis János az *Annalenben* megjelent bírálatában szükségesnek tartotta megnevezni, hogy itt valójában Kazinczy alkotásáról van szó.²⁰⁰ Kazinczy azzal, hogy birtokát jelenítette meg saját neve helyett, intézményesítette az általa képviselt kritikai gyakorlatot, és az ország más, regionális irodalmi központjaihoz hasonló pozícióba emelte magát. Gyakorlatát alátámasztja az is, hogy ellenfeleit gyakran nevezte, vagy vonta össze egy földrajzi kategória alá, például: Debrecen vagy Tuladuna.²⁰¹ A Széphalommal pedig jelezhette, hogy itt az irodalmi élet egyik önálló, legitim centrumával kell számolni, ami mögött akár több szerző is állhat. Az egyes darabokat az intézményesülés érdekében névtelenül közölte, és nem hozott létre fiktív, egyénileg nevesített írói csoportot, mint ahogyan azt a Kritikai Lapok szerkesztői epigramma-gyűjteményeikkel (*Kritikai pálya-ágak, Pályalombok*) tették.²⁰²

Kazinczy nyomtatásban jelentette meg epigrammáit, hogy ezzel elősegítse a közönség hozzászoktatását a recenziók hangvételéhez. Költeményei kritikai élet Berzse-

197 SCHEDIUS Lajos János, *Esztétika* = S. L. *széptani írásai*, szerk., jegyz. BALOGH Piroska, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 2005 (Csokonai Könyvtár, Források, 12), 101–103; GREGUSS Mihály, *Az esztétika kézikönyve*, ford. POLGÁR Anikó, Pozsony, Kalligram, 2000, 231; PURGSTALLER József, *Szépészet azaz Aesthetica: Elemző módszer szerint: föl-gymnasiumi tankönyvül*, Pest, Hartleben, 1852, 44; ARANY János, *Széptani jegyzetek* = A. J., *Tanulmányok és kritikák*, s. a. r. S. VARGA Pál, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 1998 (Csokonai Könyvtár Források, 4), 305–306; HÁSZ-FEHÉR, *Elkülönülő...*, i. m., 78.

198 Kazinczy Pápaynak, 1811. márc. 11. = *KazLev*, VIII, 378; [KAZINCZY], *Tövisek és virágok*, i. m.; HÁSZ-FEHÉR, *Elkülönülő...*, i. m., 74.

199 [KAZINCZY], *Tövisek és virágok*, i. m., 52.

200 [NÉVTELENÜL], [*Cím nélkül*], *HazKülfTud*, 1811/21, 157; [KIS], *Széphalom...*, i. m., 318.

201 Kazinczy Rumynak, 1807. ápr. 7. = *KazLev*, IV, 549–550; Kazinczy Pálóczi Horváthnak, 1818. jan. 16. = *KazLev*, XV, 445.

202 F-V, T-K [FENYÉRY Gyula, VÖRÖSMARTY Mihály, TOLDY Ferenc, KISFALUDY Károly], *Kritikai pálya-ágak*, KtL, 1831/1, 155–161; T-K, B-V, REGÉNYI, NYIRKÁLÓ Ödön [TOLDY Ferenc, KISFALUDY Károly, BAJZA József, VÖRÖSMARTY Mihály], *Pályalombok*, KtL, 1834/1, 158–166.

nyinek azzal magyarázza, hogy: „[s]ok szabad *versben*, a’ mi prózában *nem szabad*”.²⁰³ Felfogásából kitűnik, hogy kritikái epigrammaiban vaskosabb hangot üthetett meg, mint a kevésbé tolerált recenziókban, amelyet jól mutat többek között az *Epigrammai morál* című darabja is. A saját vélemény egészen nyílt megfogalmazására a műfaji keretek lehetőségein túl Széphalom intézményének vállalt szerepe is ösztönözhetette. Fontos megjegyezni, hogy elsődlegesen saját elveit kívánta közvetíteni, és nem arra törekedett, hogy megsértse a szerzőket. A kötet alkotásai azonban jelentősen felborzolták a honi írók kedélyeit. A legnagyobb felzúdulást talán a *Himfy*-epigramma váltotta ki, melyben Kazinczy saját szelekciós elveit propagálta. A szelekciós törekvésekre mutat az is, hogy a botrányt kiváltó művet nem, csupán a benne szereplő nevet vetette el: a tervezett újabb verzióban már nem Himfy, hanem Csokonai verseit égettette el Daykával.²⁰⁴

A recenziók kiszorulása a hazai irodalomból éppen úgy indokolhatta az epigrammák anonim közlését, mint a versek szatirikus, csipkelődő műfaji jellemzői. A Széphalom helymegjelöléssel publikált epigrammagyűjtemény a szélesebb nyilvánosságot informálta egy érvényesíteni és meghonosítani kívánt kritikusi gyakorlatról, illetve egy lehetséges irodalmi kánon felmutatásáról.²⁰⁵ Lényeges tisztázni, hogy Kazinczy választott önmegjelölése hogyan illeszkedett saját névhasználati gyakorlatába. Korábban, az Orpheusban megjelent különböző műfajú alkotásait bizonytalan megfontolásból, de nagy változatossággal látta el álnévvel (Széphalmy Vintze, Fenyvesi), saját nevével, vagy hagyott anonimitásban.²⁰⁶ Ezzel szemben a Magyar Múzeumban megjelent *Szigvart Klastromi történetéről* írott recenziójában már egy szemléletbeli fordulatot jelent be: „[r]ecenzióim soha sem fognak nevem nélkül meg-jelenni. Ki térszi-fel tehát felőlem, hogy személyemet a’ Meg-sértettnek meg-támadásául ki-tenni, és nyugodal-mamat fel-háborítatni akarnám?”²⁰⁷ Ettől az elképzeléstől azonban eltért, amikor az *Annalenben* megjelent kritikáit – többek között Kisfaludyról – névtelenül közölte.²⁰⁸ Amikor 1814-ben az Erdélyi Múzeumban magyarul újraközli szövegét, már feltüntette rajta saját nevét, és korábbi névtelenségét azzal magyarázza, hogy annak közlését a folyóirat „nem kívánta”.²⁰⁹ Ebben az esetben a kritikusi beszédpozíció megragadásá-

203 Berzsenyi Kazinczynak, 1810. nov. 10. = *KazLev*, VIII, 169; Kazinczy Berzsenyinek, 1811. jan. 10. = *uo.*, 256.

204 Kazinczy Berzsenyinek, 1811. jan. 10. = *uo.*, 256; CZIFRA, *Kazinczy Ferenc...*, i. m., 30; KAZINCZY Ferenc *összes költeményei*, s. a. r. GERGYE László, Bp., Balassi, 1998 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 2), 336.

205 HÁSZ-FEHÉR, *Elkülönülő...*, i. m., 85.

206 DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek: Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*, Bp., Universitas, 2009, 380–381.

207 KAZINCZY, *Szigvart Klastromi története. Fordítódott Németből Magyarra Bartzafalvi Szabó Dávid által. Nyomatódott Posonyban Fűskúti Landerer Mihály költségével és betűivel 1787.* = *Első folyóirataink: Magyar Múzeum*, s. a. r., tan., jegyz. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 2004 (Csokonai Könyvtár: Források, 11), I, 110.

208 [KAZINCZY], *Kisfaludy Sándor...*, i. m.; [KAZINCZY], *Tövisek és virágok*, i. m.

209 KAZINCZY Ferenc, *Kisfaludy Sándor, Himfy szerelmei. Buda. 1807. I. köt. XXIC, 36 p. 2. köt. 299.*, ErdMuz, 1814/1, 89.

nak esélye vezethetett oda, hogy ideiglenesen felfüggesztette korábbi fogadalmát, és meghajolt a külhoni lap szerkesztési elvei előtt. Ezt követően a korabeli irodalmi élet egyik mértékadó alakjaként a névtelenség alkalmazásának ellenfeleként lépett fel, így kritikusként túlnyomórészt csak saját nevét vállalva nyilvánult meg.²¹⁰

5. Összegzés

A kibontakozó és korántsem erős társadalmi elfogadottsággal rendelkező kritika státuszának kérdéseit vizsgálva a korabeli teoretikusok három területen tulajdonítottak nagyobb jelentőséget a szerzői névhasználatnak, mely megoldással kecsegtetett a felmerült problémák megoldására. A teoretikus iratok és a kritikai praxis a névtelenség és a név vállalásának dichotómiája mentén alakította ki elképzelését a recenziói névhasználat kapcsán. Először is a szerzői névhasználat összekapcsolódott a különböző ismeretelméleti megalapozással rendelkező kritikátípusok (a testületi, a nézőpontokat alkalmazó, valamint a részrehajlatlan kritika) esetében. Az egymással is vitázó álláspontok eltérő lehetőségeket kínáltak fel a recenziói beszédpozíció elfoglalására és a nemzet előtti beszéd lehetőségének megragadására, ahol a szerzői névhasználat stratégiai módjai a testületi ítélet hitelét, a különböző nézőpontok modellezésének eszközt vagy az elfogultságoktól való megszabadulás módszerét jelentették. Az itt vizsgált elméletek kapcsán az a jövőbeli kutatási szempont is felvetődik, hogy a szerzői név hogyan járult hozzá a recenziói beszédpozíció megtartásához, illetve hogy a személyesítés általánosnak mondható, és a kritikai diskurzust beárnyékoló vádján túl jelentkezett-e más, a beszédpozícióból kizáró érv a korabeli kritikai gondolkodásban. Másodszer a kritika tanító szerepének megvalósításában szintén szerepet játszott a szerzői névhasználat, viszont ennek két vizsgált fajtája eltérő módon vette igénybe ezt az eszközt. Míg a sarkantyúzó kritika szövegcentrikus elemzéseket végző gyakorlatának lényegesen kevesebb szüksége volt rá, addig a korbácsoló bírálatok élesebb, a mű alkotóját középpontba helyező szemlélete kifejezetten megkívánta a recenziót védő névhasználat alkalmazását. Harmadszor a recenziós névválasztása hozzájárult a szerző által szabályozható magánlevelezés keretein túllépő, a nyomtatott nyilvánosságban megjelenő kritikai műfajok elfogadhatóságának növeléséhez is. A korban gyakran megkérdőjelezett nyomtatott recenziók szerzői előszeretettel használtak különböző neveket abból a célból, hogy fenntartsák a kritikai diskurzust, illetve megvédjék magukat a recenzió ellenzőivel szemben. Ennek jegyében a korabeli sajtó eddig nem elemzett vitájának középpontjába is a név került: vagyis mennyire befolyásolja a kritikai műfajok működését a recenziós nevének feltüntetése vagy elhallgatása.

A kutatás folytatásaként érdemes feltárni nemcsak a kritikusi, hanem az írói névhasználati gyakorlatot is. A szerzők ugyanis sok esetben a kritika új, ismeretlen és gyakran fenyegetésként értelmezett jelenségével szemben alakították ki saját szerzői

210 CZIFRA, *Kazinczy Ferenc...*, i. m., 127–134. A kivételek egyikeként ld: Y [KAZINCZY Ferenc], *Könyvviséglat. Merkwürdigkeiten des Königreiches Ungern...*, FelsőMoMin, 1825/6, 248–250.

névhasználati stratégiájukat, s ez jelentősen befolyásolta imázs- és karrierépítési törekvéseik kibontakoztatását is. A szerzők a név feltüntetésével vagy elrejtésével, egyes szövegek szerzői életműhöz való rendelésével, vagy az ettől való eltávolítással gondoskodtak írói imázsuk építéséről és védelméről is. A szerzői névhasználati megfontolások és gyakorlatok feltárása, mind a recenzensi, mind az írói oldalról új ismereteket és szempontokat emel be a 19. század első évtizedeinek kritikai folyamatainak értelmezésébe; lehetővé teszi a kritikátörténet megállapításainak árnyalását.